

Theo Knippenbergs

bulkboek®

DIGITAAL

literaire klassieken - reeks middeleeuwen

Den Spyeghel der Salicheyt van

Elckerlijc

*Hoe iedereen gedagvaard wordt om
voor God rekenschap af te leggen*

ISBN: 978-9-08349-184-4

789083

491844

Inhoud

Korte Inleiding	4
Toneel in de Middeleeuwen	5
De zeven hoofdzonden en de zeven deugden	6
De zeven hoofdzonden van Jeroen Bosch	6 & 58
De dodendans	7
Elckerlijc	8
Een internationale bestseller	60
Everyman, fragmenten uit de Engelse klassieker	61

meer lezen over

elckerlijc op
Literatuurgeschiedenis.nl

**Het grote geld daer draait het om in dit verhaal;
het grote geld dat de mensen de werkelijke bestemming
en de zin van hun leven uit het oog doet verliezen.
Elckerlijc is een middeleeuws toneelstuk maar het zou net
zo goed over de laatste adem van een hebzuchtige 21e eeuwse
bankier, belegger of andere graaijer kunnen gaan.**

Colofon

De hertaling van Elckerlijc in dit bulkboek is van Willem Wilmink: ©2012 erven Willem Wilmink, en is oorspronkelijk verschenen in de reeks Nederlandse Klassieken van uitgeverij Prometheus/Bert Bakker.

De oorspronkelijke tekst in het Middelnederlands is gebaseerd op een uitgave door Willem Vorsterman uit 1525.

Dit bulkboek is vormgegeven door Natascha Frensch (www.natascha-frensch.nl) en samengesteld door Theo Knippenberg voor BruutTAAL Educatieve Uitgeverij (bulkboek@bruuttaal.eu)

De uitgave is mede tot stand gekomen dankzij de steun van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Korte inleiding bij Elckerlijc

Vanuit de hemel ziet God dat de mensen zondig leven. Hij roept de Dood bij zich: Elckerlijc (Iedereen) moet verantwoording afleggen over zijn leven. De Dood gaat naar Elckerlijc en zegt hem dat hij een pelgrimstocht moet maken (dat wil hier zeggen: zal sterven). Hij probeert nu zonder succes de Dood om te kopen. Zonder uitstel moet hij op reis. Wel mag hij reisgenoten meenemen. Elckerlijc vraagt Gheselschap, Maghe, Neve (vrienden en familie) en Tgoet (Bezit) mee op reis, maar zo gauw ze door hebben wat de ware bestemming is, haken ze af. Dan ontmoet Elckerlijc De Doeht (Deugdzaamheid) maar hij is te zwak. Kennise (Zelfkennis), de zuster van Doeht, brengt Elckerlijc nu bij Biechte, en nadat hij boete heeft gedaan is Doeht weer aangesterkt. Nu vergezellen ook Scoenheit, Vroescap (Wijsheid), Cracht en Vijf Sinnen (Zintuigen) Elckerlijc op zijn tocht. Elckerlijc stelt zijn testament op en gaat naar een priester om de laatste sacramenten te ontvangen. Als hij tenslotte bij het graf aankomt laten alle reisgenoten Elckerlijc in de steek, met uitzondering van Doeht, die tot in de dood meegaat en hem zal aankondigen bij God. Een engel brengt de ziel van Elckerlijc naar de hemel. In de epiloog volgt de moraal: laten we bidden dat iedereen zonder zonden voor God verschijnt

Een voorbereiding op de dood

Het toneelstuk dat we kennen als *Elckerlijc*, heet eigenlijk *Den spyghel der salicheyt van Elckerlijc*. Het verhaal vertelt over hoe een mens zalig kan worden, dat wil zeggen hoe hij zich zo moet voorbereiden op de

dood dat hij toegang krijgt tot de hemel. Het is een veelvoorkomend thema in de late Middeleeuwen en het speelt in de literatuur van die tijd een grote rol. Wie goed wil sterven en de hemel wil binnengaan, kan niet vertrouwen op geld of bezit, maar heeft een zuiver geweten nodig. Om dit te bereiken is het nodig om te biechten bij een priester en de laatste sacramenten te ontvangen. Er bestaan zelfs speciale boekjes met lessen om zalig te sterven.

Allegorische personages

In de *Elckerlijc* wordt deze les verteld in de vorm van een rederijkers-toneelstuk. Het is een allegorisch spel, dat wil zeggen dat de personages abstracte begrippen belichamen. De hoofdpersoon heeft geen alledaagse naam, maar heet Elckerlijc en zijn vrienden heten Gheselschap. Door dit literaire middel is het ook mogelijk om menselijke eigenschappen op het toneel te zetten, zoals Duecht of Kennisse. De schrijver maakt ons daarmee duidelijk dat hij niet zomaar een verhaal vertelt, maar iets te melden heeft dat alle mensen aangaat. Toch zullen de kijkers deze allegorische personages ook als gewone mensen hebben herkend. Het gaat tenslotte om een toneelstuk, en de personages moeten dus zijn uitgebeeld door mensen van vlees en bloed. Zo zal Elckerlijc er waarschijnlijk hebben uitgezien als de rijke koopman op deze gravure uit 1583 van Hans Holbein, terwijl de acteur die de dood speelde misschien wel een kostuum droeg waarop een skelet was geschilderd!

Met dank aan www.literatuurgeschiedenis.nl

Toneel in de Middeleeuwen

Toneel was in de Middeleeuwen een van de belangrijkste media. Nog maar weinig mensen konden lezen, en de weinige (handgeschreven) boeken waren eeuwenlang voor gewone mensen onbetaalbaar.

Pas aan het begin van de 16e eeuw was de boekdrukkunst ver genoeg ontwikkeld om boeken in grotere aantallen tegelijk te drukken en daarmee ook qua prijs toegankelijk te maken voor grotere groepen mensen.

Het verhaal van Elckerlijc, net als het verhaal van Mariken van Nieumeghen, kennen wij daarom alleen in de versie waarin ze in de 16e eeuw gedrukt zijn. 'Een soort bulkboeken' noemt prof. Wim Gerritsen de oudste bewaardgebleven drukken van Elckerlijc en Mariken, kleine goedkoopgedrukte boeken in grote oplages voor een breed publiek.

Maar beide toneelstukken waren toen al zeker een eeuw oud.

Van 'rondreizend wagenspel' tot vaste toneelstellige

Toneel werd in de Middeleeuwen in de openlucht opgevoerd, vaak tijdens de jaarmarkt (een soort kermis) of op feestdagen. Soms werd er vanaf een platte wagen gespeeld, door een rondrijzende toneelgroep. Mariken van Nieumeghen is een voorbeeld van zo'n 'wagenspel'.

Elckerlijc daarentegen werd meestal opgevoerd op een speciaal daarvoor opgebouwde stellige opgebouwd die uit meerdere verdiepingen bestond, met soms meerdere ruimtes (compartimenten) per verdieping. Elk compartiment op zo'n stellige kon met gordijnen gesloten of geopend worden.

Op de illustratie op deze pagina zien we een toneelstellige met compartimenten op twee niveaus. Op het bovenste niveau zien we de 'troon' met daarin een *tableau vivant* van de Goddelijke drie-eenheid. (Een *tableau vivant* is een soort levend schilderij, waarbij een groep acteurs in een zwijgende pose samen iets uitbeelden).

De ruimte op het onderste niveau telt drie compartimenten, waarin verschillende groepen acteurs verschillende scènes spelen.

Over de 7 hoofdzondes en de 7 deugden (zie pagina 58-59)

Een hoofdrol in Elckerlijc, en in het leven van onze Middeleeuwse voorouders, is weggelegd voor de zeven hoofdzondes en de zeven deugden.

In een tijd waarin er nauwelijks wetten waren, was 'het hiernamaals' het mechanisme dat mensen in het gareel hield. Wie de wet overtrad oftewel zondigde, werd daarvoor gestraft na zijn dood. Een erge zondaar ging dan naar de hel.

Er waren zeven dood- of hoofdzonden waarop deze zwaarste straf stond: De ernstigste zijn hovaardigheid (trots), gierigheid (hebzucht) en nijd (afgunst). De vier overige zijn luiheid, wellust, gulzigheid en toorn (of wraak).

Tegenover de zeven doodzonden staan de zeven deugden, waarvoor je na jouw dood als beloning tot de hemel werd toegelaten. Geloof, hoop en liefde zijn de drie belangrijkste of goddelijke deugden. Daarna komen de vier kardinale deugden: rechtvaardigheid, matigheid, kracht en voorzichtigheid.

De afbeeldingen in dit bulkboek van Pieter Brueghel de Oude

Deze zeven hoofdzonden en deze zeven deugden worden verderop in dit bulkboek afgebeeld door twee series van elk zeven gravures van Pieter Brueghel de Oude, een Brabantse kunstschilder die vermoedelijk circa 1525 in of nabij Breda werd geboren en in 1569 in Brussel overleed.

De zeven hoofdzonden in een schilderij van Jeroen Bosch

De zeven hoofdzonden zijn verderop in dit bulkboek ook weergegeven in een schilderij van Jeroen Bosch (circa 1450-1516).

Het werk bestaat uit vijf cirkels met daarbinnen verschillende voorstellingen. De grote cirkel in het midden is opgedeeld in zeven vlakken met in elk vlak een afbeelding van één van de zeven hoofdzonden. De vier kleinere cirkels in de hoeken van het schilderij bestaan uit voorstellingen die te maken hebben met de dood en het hiernamaals. De manier waarop het schilderij is opgebouwd laat zich met geen enkel ander

schilderij vergelijken.

De zeven hoofdzonden zijn voorgesteld als zeven kleine taferelen: Woede (*Ira*) als boeren, vechtend op een weide voor een herberg, Afgunst (*Invidia*) als een burenruzie in een kleine stad, Hebzucht (*Avaricia*) als corrupte rechter die met zijn linkerhand steekpenningen aanneemt, Onmatigheid (*Gula*) als een smulpartij in een herberg, Luiheid (*Accidia*) als een ingedutte man die zijn geloof verwaarloost, Wellust (*Luxuria*) als eendecadent gezelschap in de buitenlucht en IJdelheid (*Superbia*) als een vrouw die zichzelf bewondert in een spiegeltje dat opgehouden wordt door een duiveltje. Elk van deze voorstellingen is voorzien van een bijschrift in het Latijn. Wat opvalt is dat de schilder in deze voorstellingen in veel gevallen de hogere standen een spiegel voorhoudt.

De dodendans

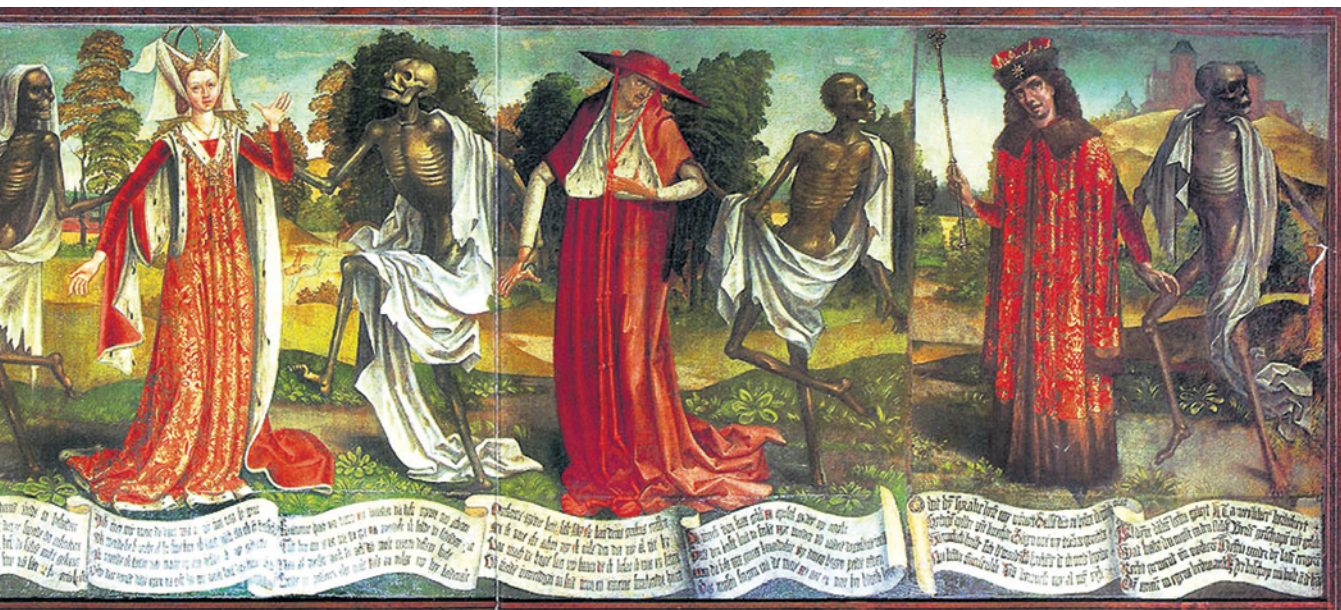
In het aanzicht van de dood zijn alle mensen gelijk. Dit hoofdthema uit Elckerlijc is in de schilderkunst vaak weergegeven als de 'danse

macabre', de dodendans. Daarin gaat een stoet van figuren, van paus en koning tot boer en sloeber, in volgorde van afnemende maatschappelijke rang - van paus tot boer - op weg naar het graf. Tussen elk van de figuren staat een skelet.

Een bekend voorbeeld van zo'n *Danse Macabre* vind je onderaan deze pagina's. Het is een muurschildering uit circa 1463 in de kathedraal van Tallinn (Estland) door Bernt Notke.

Een internationale bestseller

De Elckerlijc was een van de grootste Middeleeuwse bestsellers. De meeste 16e eeuwse Nederlanders en Vlamingen kenden het verhaal, door opvoeringen of door de vele drukken. En ook internationaal sloeg het verhaal aan. De Engelse versie "Everyman" bijvoorbeeld is net zo'n klassieker geworden als 'onze' Elckerlijc. Een fragment van deze Engelse versie vind je vanaf pagina 60.

den spyeghel der salicheyt van elckerlijc

Hoe dat elckerlijc mensche wert
ghedaecht Gode rekeninghe te doen
Hier beghint een schoon boecxken,
ghemaect in den maniere van eenen speele
ofte esba[te]mente* op elckerlijc mensche.
Ende inden eersten spreeckt God almachtich
aldus:

esbatamente: vertoning. spel

- lek sie boven uut mijnen throne,
Dat al dat is int smenschen persone
Leeft uut vresen, onbekent.
- 4 Oec sie ic tvolc also verblent
In sonden, si en kennen mi niet voer God.
Opten aertschen scat sijn si versot.
Dien hebben si voer Gode vercoren,
- 8 Ende mi vergheten, die hier te voren
Die doot heb geleden doer tsmenschen profijt.
Och hovaerdie, [ghiericheyt] ende nijt,
Metten vij dootsonden vermoghen*,
- 12 Hoe sidi ter werelt nu voert ghetoghe[n]!*
Want mits der vij dootsonden gemeen*
Es op ghedaen* [myn wrake], des ick in ween
Ben* seker met alder hemelseher scaren.
- 16 Dye vij duechden, dye machtich waren,
Sijn alle verdreven ende verjaecht.
Want* donnosel heeft mij* seer gheclaecht.
Elckerlijc leeft nu buyten sorghen.
- 20 Nochtan en weten si ghenen morghen.
lek sie wel: hoe ic tvolc meer spare,
Hoet meer arghert van jare te jare.
Al dat op wast* arghert voert.
- 24 Daer om wil ic nu, als[t] behoert,
Rekeninghe* van Elckerlijc ontfaen*.
Want liet ic dye werelt dus* langhe staen
In desen leven, in deser tempeesten,
- 28 Tvolc souden werden argher dan beesten,
Ende souden noch deen den anderen eten.
Mijn puer ghelove* is al vergheten
Dat ic hem [selven] gheboot te houden*.
- 32 Het [c]ranct, het dwijnt, het staet te couden
Daer ic so minlijc om sterf die doot,

vermoghen: machtig
voert ghetoghen: erop vooruitgegaan
gemeen: bij elkaar
op ghedaen: ontketend - *des ick ween*
Ben: waarover ik verdriet heb

Want: Daarom - *mij*: bij mij

op wast: opgroeit
Rekeninghe: Rekenschap - *Ontfaen*:
ontvangen
dus: in deze toestand

Mijn puer ghelove: Het geloof in mij
houden: onderhouden

Het zaligheidsverhaal van iedereen

Hoe iedereen gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen. Hier begint een mooi boekje, in de vorm van een toneelstuk dat op iedereen van toepassing is. En om te beginnen spreekt God aldus:

Boven in mijn troon¹ gezeten, zie ik een mensheid, die niets wil weten van religieus ontzag.

- 4 Ze zijn verblind vandaag de dag en ze erkennen mij niet meer: het aards bezit is nu hun heer. Het geld is in mijn plaats getreden
- 8 en men vergeet hoe ik heb geleden aan het kruis, voor hun profijt. Afgunst, hebzucht, hovaardigheid, en jullie, hoofdzonden², alle zeven,
- 12 wat kregen jullie een vat op het leven! Om al het kwaads dat wordt aangericht,

stromen de tranen langs mijn gezicht en huilen ook de hemelse scharen.

- 16 De zeven deugden³, die machtig waren, ze zijn verdreven en verjaagd, door de onschuldigen bitter beklagd. Iedereen leeft zonder zorgen
- 20 en geen mens denkt meer aan morgen. Als ik hun mijn toorn zou besparen, zou dit verergeren met de jaren, het woekerde dan als onkruid voort.
- 24 Daarom bied ik, zoals het hoort, Iedereen de rekening aan. Want liet ik de wereld langer begaan, als ik ze hun hartstochten bot liet vieren,
- 28 dan werden ze erger dan de dieren. Ze zouden elkaar nog op gaan eten. Het zuivere geloof raakt vergeten, de waarheid die ik hun heb gegeven.
- 32 Alles verkilt, verliest het leven waarvoor ik het kruis heb geduld,

¹ Met de troon (throne) wordt hier de ruimte - men spreekt ook wel van een compartiment - boven in de achterwand van de toneelstelling bedoeld, die door het wegschuiven van gordijnen kon worden geopend. Op de illustratie op de pagina hiernaast zien we een stellage met compartimenten op twee niveaus. Op het bovenste niveau zien we de troon met daarin een *tableau vivant* van de drie-eenheid. De ruimte daaronder telt drie compartimenten.

² Drie van de zeven dood- of hoofdzonden worden hier al vermeld: hovaardigheid (trots), gierigheid (hebzucht) en nijd (afgunst). De vier overige zijn luiheid, wellust, gulzigheid en toorn.

³ Tegenover de zeven doodzonden staan de zeven deugden. Geloof, hoop en liefde zijn de belangrijkste of goddelijke deugden. Daarna komen de vier kardinale deugden: rechtvaardigheid, matigheid, kracht en voorzichtigheid.

- O**ntsculdich, sonder bedwanc oft noot,
Om dat ick hoepte dat si bi desen*
36 Mijnder eewigher glorien
ghebrukich* souden wesen,
Daer icse seer toe hadde vercoren.
Nu vinde ick dattet als is verloren
Dat icse so costelic hadde ghemeent.*
40 Hoe menich goet ic hem vry* heb verleent
Uut mijnder ontfermherticheydens tresoor,*
Dat hem recht* toe hoort. Nochtans sijne soe door*
Ende verblent int aertsche goet,
44 Als dat* justicie wercken moet
Aen Elck[e]rlijc, die leeft so onversaert*.
Waer sidi, mijn Doot, die niemant en spaert?
Coemt hier. Hoort wat ic u sal vermonden.

DIE DOOT

- 48** Tuwen beveele in allen stonden,
Almachtich God. Segt U beheet*.

GOD SPREECT

- Gaet hene tot Elckerlijc ghereet*,
Ende segt hem van mijnen tweghen saen*
52 Dat hi een pelgrimage moet gaen
Die niemant ter werelt en mach verbi,
Ende dat hi rekeninghe come doen mi
Sonder vertrec*: dats mijn ghebot.

DIE DOOT

- 56** Het wert ghedaen, almachtich God.
lek wil ter werelt gaen regneren*.
Oeck sal ic rasschelijc, sonder cessen*,
Tot Elckerlijc gaen. Hi leeft so beestelic,
60 Buten Gods vreesse ende alte vleeslick.
Voer* God aenbidt hi deertsche goet,
[Daer hy deeuwighe vreuchde om derven moet]
Daer* wil ic tot hem gaen met snellen keere*.
64 Hi coemt hier gaende. Help, God Heere.
Hoe luttel vermoet hi op mijn comen!
Ay, Elckerlijc, u wert saen benomen
Dat ghi houden waent* seer vast.
68 Ghi sult staen tot* swaren last
Voor Gode almachtich ende buten seghe*.
Elckerlijc, waer sidi op weghe
Dus moey*? Hebdi al Gods vergheten?

ELCKERLIJC

- 72** Waerbi* vraechdijs?

DIE DOOT

Dit suldi wel weten.
Wilt na* mi hooren te desen stonden*.
Naerstich* bin ic aen u ghesonden
Van Gode uut des hemels pleyn*.

ELCKERLIJC

- 76** Aen my ghesonden?

bi desen: door de kruisdood

ghebrukich: deelachtig

Wat ik ze om zo'n hoge prijs had
toegedacht

vry: ter vrije besteding

Uit de schat van mijn barmhartigheid
recht: rechtens - *door:* dwaas

als dat: dat

onversaert: onbevreesd

beheet: bevel

ghereet: terstond

saen: meteen

vertrec: uitstel

regneren: regeren

cesseren: treuzelen

Voer: Boven

Daer: Op aarde - *met snellen keere:* snel

houden waent: dacht te bezitten

tot: met

buten seghe: verloren

moey: mooi

Waerbi: Waarom

na: naar - *te desen stonden:* nu

naerstich: dringend

uut des hemels pleyn: uit de hemel

geheel vrijwillig en zonder schuld,
omdat ik hoopte dat mijn lijden
36 ze van hun erfschuld zou bevrijden,
waartoe ik hen had uitverkoren.
Dat alles, zie ik, gaat verloren.
Uit liefde gaf ik hun heel veel,
40 aards bezit werd vaak hun deel,
maar ik heb dat tevergeefs gedaan:
in aards bezit zijn ze opgegaan,
door aardse schatten totaal verblind,
44 tot de gerechtigheid hen vindt:
Iedereen betert zich anders niet.
Waar ben je, Dood, die niemand ontziet?
Kom hier. Ik heb iets te beweren.

DE DOOD

48 Altijd tot uw beschikking, Here:
wat U beveelt, doe ik meteen.

STEM VAN GOD

Ga dan vanhier naar Iedereen
en geef hem namens mij te verstaan
52 dat hij op een pelgrimstocht moet gaan⁴
die niemand, al wil hij nog zo graag,
ontloopt; dat ik hem rekenschap vraag.
Stel het niet uit: 't is mijn gebod.

DE DOOD

56 Ik zal het doen, almachtige God.

Ik zal weer orde op zaken stellen
en Iedereen eens gaan vertellen
dat al dat leven naar den vleze
60 nu toch maar eens uit moet wezen.
Hij koos als God het aardse goed,
zodat hij de hemel derven moet.
Ik zal hem gauw genoeg de waarheid
leren.
64 Daar heb je hem. Dus help mij, Here.
Hij heeft geen idee dat ik zal komen!
Ja, Iedereen, jou wordt ontnomen
wat jij zozeer het jouwe dacht.
68 In een moeilijk parket gebracht,
kun jij voor God op niets meer hopen.
Dag, Iedereen! Waarheen gelopen
op je paasbest?⁵ Ben je God vergeten?

IEDEREEN

72 Hoe kom je erbij?

DE DOOD

Dat zul je weten
eer zich de schaduwen verlengen.
Ik moest jou een boodschap brengen
van God, die woont bij 't hemels heer.

IEDEREEN

76 Een boodschap brengen?

⁴ Elckerlijc gaat sterven en zal geoordeeld worden. Het oordeel waarover God spreekt is het bijzondere oordeel, over de individuele ziel meteen na de dood, leidend tot een verblijf in hemel, hel of vagevuur. Aan het eind der tijden volgt dan nog het Laatste Oordeel, dat definitief is en alle mensen, zowel hun ziel als hun lichaam, betreft.

⁵ Als een door hebzucht gedreven mens die zijn bezit misbruikt heeft, verschijnt Elckerlijc moey of mooi op het toneel. De houtsnede aan het begin van het verhaal laat in ieder geval een rijk gekleed heerschap zien.

DIE DOOT

ae ick,* certeyn.*

Al hebdi Sijns* vergheten, alst blijft,
Hi peynst wel om u in Sijn rijck,
Alsoe ick u sal voer oghen legghen.

*Jae ick: Ja - certeyn: zeker
Sijns: Hem (God)*

ELCKERLIJC

80 Wat begheert God van my?

DIE DOOT

Dat sal ick di segghen:
Rekeninghe wilt Hi van u ontfaen
Sonder eenich verdrach*.

verdrach: uitstel

ELCKERLIJC

Hoe sal ic dat verstaen?
Rekeninghe? Wat salt bedie[de]n?

DIE DOOT

84 Al ghevet* u vreemt, het moet gheschieden.
Oec moetti aen nemen* sonder verdrach
Een pelgrimagie die niemant en mach
Weder keeren in gheender manieren.
88 Brengt u ghescrijften ende u pampieren
Met u ende oversiet[se] bedachtich,
Want ghi moet voer God almachtich
Rekeninghe doen, des seker sijt,
92 Ende hoe ghi bestaet hebt uwen tijt,
Van uwen wercken goet ende quaet.
Oeck en hoort hier gheen verlaet
Van dien. Alsnu het moet wesen*
Ende oec het moet nu gheschien.

*ghevet u: vind je het
aen nemen: beginnen*

*Alsnu het moet wesen: Het moet nu
gebeuren*

ELCKERLIJC

96 Daer op ben ic nu al qualic versien.
Rekeninghe te doen voer Gade bloot?
Wie bistu bode?

DIE DOOT

lek ben die Doot.
Maer Elckerlijck sal bi* Gods beveele doen
rekeninghe mi.

bi: op

ELCKERLIJC

100 Och Doot, sidi mi soe bi
Als* icker alder minst op moede*?
Doot, wildi van [m]i hebben goede?
Duysent pont sal ic u gheven
104 Op dat ic behouden mach mijn leven,
Ende doet [mi een] verdrach* van desen.

Als: Terwijl - op moede: op verdacht was

doet ... verdrach: geef me uitstel

DIE DOOT

Elckerlijc, dat en mach niet wesen.
lek en aensie goet, schat noch have:
108 Paeus, hertoghe, coninc noch grave
En spare ic niet nae* Gods ghe [bieden].
Waer ie met schatte te verleeden.
lek creghe wel alder werelt goet.
112 Nu houtet al met mi den voet.*
Oec en gheve ic uutstel noch verdrach.

nae: naar

Nu volgt iedereen mijn pas

DE DOOD

Ja, meneer.
Ook als jij God geen aandacht schenkt,
is Hij er nog, die aan je denkt,
zoals ik je wel uit zal leggen.

IEDEREEN

80 Wat wil God van me?

DE DOOD

Ik zal 't zeggen:
Verantwoording, rekenschap wil Hij,
en wel meteen.

IEDEREEN

Het duizelt mij.
'k Weet niet wat 'rekenschap' betekent.

DE DOOD

84 Toch moet er worden afgerekend.
Met je rust is het gedaan:
jij moet op een pelgrimstocht gaan
waarvan geen mens terug kan keren.
88 Ga je bescheiden bestuderen,
bekijk elk document aandachtig:
jij moet immers God almachtig
rekenschap geven, als je dat maar weet,
92 over hoe je je leven hebt besteed,
over je werken, goed en kwaad.
Voor uitstel is het nu te laat.
Het is, Iedereen, de hoogste tijd.

IEDEREEN

96 Maar ik was er niet op voorbereid
dat God me al zo gauw ontbood.
Wie ben je, boodschapper?

DE DOOD

Ik ben de Dood.
Geef rekenschap voor God, aan mij.

IEDEREEN

100 Och Dood, ben je al zo nabij?
Maar ik was echt niet op mijn hoede.
Kan ik de schade nog vergoeden?
Duizend pond goud zal ik je geven
104 in ruil voor mijn armzalig leven.
o Dood, laat mij dit niet geschieden.

DE DOOD

Dat is de wens van vele lieden,
maar ik let niet op goed en have:
108 pausen, hertogen en graven⁶
wil God hetzelfde lot bereiden.
Was ik met schatten te verleiden,
dan gaf me al zijn geld en goed
112 wie naar mijn pijpen dansen moet.
En: uitstel geven doe ik niet.

⁶ Paus, hertog, koning of graaf: voor de Dood is iedereen gelijk.
Het betreft een verwijzing naar een bekend thema uit de literatuur
en beeldende kunst van de Middeleeuwen: dat van de dodendans
of dance macabre. Een stoet van figuren gaat in volgorde van
afnemende maatschappelijke rang - van paus tot boer - op weg naar
het graf. Tussen elk van de figuren staat een skelet.

ELCKERLIJC

llendich, arm katijf*, o wach!
 Nu en weet ick mijns selfs ghenen raet
 116 Van rekeninghe te doen. Mijn pampier

Es so verwerret* ende so beslet*.
 Ic en sier gheen mouwen toe gheset.
 So is mijn herte om desen* in vaer*,

120 Och, mocht ic noch leven xii* jaer,
 So soudie mijn gheschrifte exponeren*
 Ende oversien. Wilt doch cessen*
 Als nu*, lieve Doot, van wraken*,

124 Tot dat ic versien bin op die saken*.
 Dat [bid] ic [u] doer* Gods ontfermen.

DIE DOOT

U en mach* baten smeken oft kermen,
 Dus siet wat u staet te beghinnen.*

ELCKERLIJC

128 Lieve Doot, een sake doet mi bek[i]nnen*:
 Al yst dat ie dese vaert moet aengaen,
 Soudie niet moghen wederkeeren saen*
 Als ie mijn rekeninghe hadde ghestelt*?

DIE DOOT

132 Neen ghi*, nemmermeer!

ELCKERLIJC

Almoghende Gods ghewelt*,
 Wilt mijns ontfermen in deser noot.
 En soudie niemant, cleyn noch groot,
 Daer moghen leyden, had iet te doene*?

DIE DOOT

136 Iae ghi, waer yemant so koene
 Dat hi die vaert met u bestonde*.
 Spoet u, want God, die alle gronde*
 Doersiet met Sinen godliken oghen,
 140 Begheert dat ghi voer Hem coemt toghen*
 U rekeninghe van dat ghi hebt bedreven.
 Wat meendi, dat u hier is ghegheven*
 Tleven Op daerde ende tijtlic goet?

ELCKERLIJC

144 Ay lazen, dat waendick!*

DIE DOOT

Hoe sidi aldus onvroet*,
 Elckerlijc, daer ghi* hebt vijf sinnen*,
 Dat ghi soe onsuver sijt van binnen
 Ende* ic so haestelijc come onversien*?

ELCKERLIJC

148 Allendich katijf, waer sal ic vlien*,
 Dat* ic af quame deser groter sorghen?
 Lieve Doot, verdraghet mi tot morghen,
 Dat ic mi bespreken mach van desen.

katijf: stakker

verwerret: verward - beslet : rommelig

om desen: hierom - *in vaer*: in angst
xii (Romeinse cijfers): 12

exponeren: verklaren

cesseren: afzien

Als nu: Nu - *wraken*: vergelding
versien ... saken: de zaken op orde heb
doer: omwille van

en mach: mag niet

Denk wat je te wachten staat

bekinnen: uitleggen

saen: spoedig
ghestelt: opgemaakt

Neen ghi: Nee

Almachtige God

had ... doene: mocht het toch moeten

bestonde: aandurfde

alle gronde: alles tot in het diepst

toghen: tonen

ghegheven: gegeven (i.p.v. geleend)

Helaas, dat dacht ik

Wat ben je toch dwaas

daer ghi: terwijl je toch - *sinnen*:
 zintuigen

Ende: En dat - *onversien*: onverwachts

vlien: vluchten

Dat: Opdat

IEDEREEN

Verschrikkelijk, wat een verdriet!
Ik weet me helemaal geen raad

- 116 met rekenschap. Mijn leven staat
er zo slecht voor. Hoe denk je dan
dat ik daar een mouw aan passen kan?
'k Ben bang. Mijn ziel is in gevaar.
- 120 Laat me nog leven, nog twaalf jaar,
om mijn boekhouding door te lichten.
Ga me toch niet te gronde richten,
Dood, nu ik het weer goed wil maken.
- 124 Ik stel van nu af orde op zaken,
bij de genade van de Here.

DE DOOD

Je vindt geen baat bij jeremiëren,
dus leer je toestand te verdragen.

IEDEREEN

- 128 Lieve Dood, mag ik dan nog vragen:
als ik aan deze tocht begin,
zit een terugkeer er dan niet in
als ik rekenschap heb afgelegd?

DE DOOD

- 132 Nooit, nooit!

IEDEREEN

Dan staan de zaken slecht.

o God, wees bij mij in mijn nood.
En zou ik niemand, klein of groot,
mee mogen nemen, in deze uren?

DE DOOD

- 136 Als je iemand vindt, die 't wil verduren,
mag je die tocht wel samen wagen.
Haast je, want God, die alle lagen
doorziet met goddelijke ogen,
- 140 zal nu geen uitstel meer gedogen:
toon hem al wat je hebt bedreven.
Beschouwde jij je have en leven
als je onvervreemdbare bezit?

IEDEREEN

- 144 Ja, inderdaad.

DE DOOD

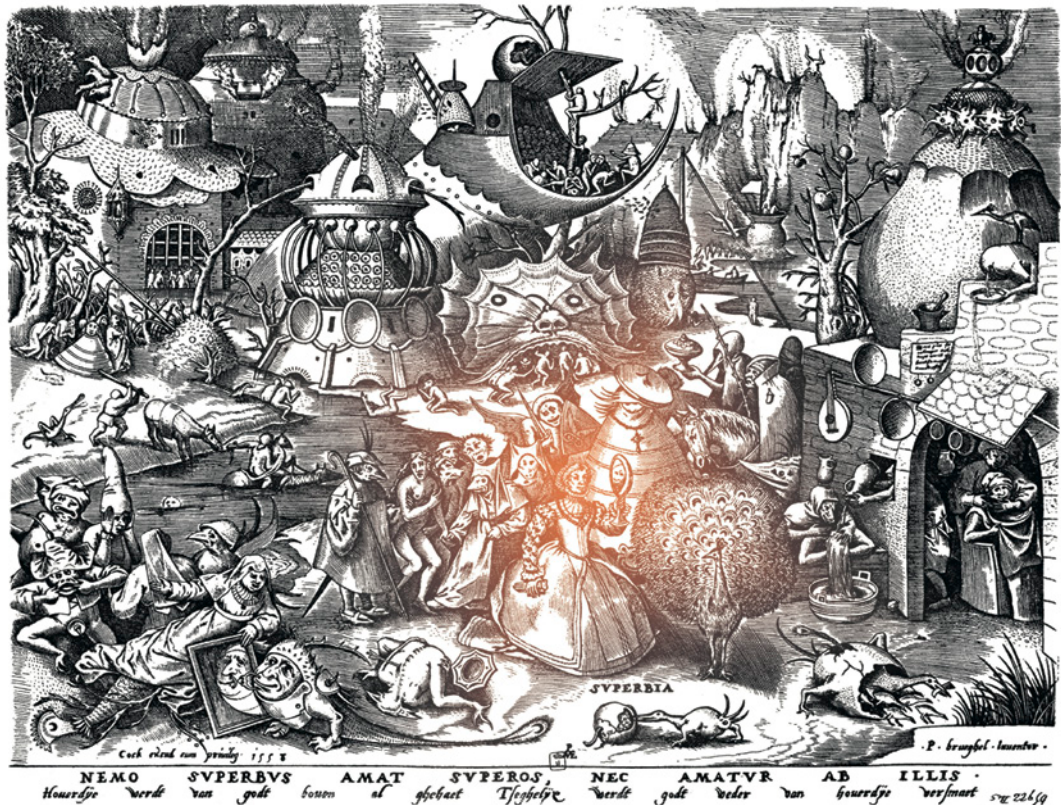
Wat vreemd is dit,
Iedereen. Je hebt toch vijf zinnen⁷,
hoe kon 't dan duister zijn vanbinnen,
hoe keek je zo aan mij voorbij?

IEDEREEN

- 148 Ach, ach, hoe moet het nu met mij,
hoe kom ik af van deze zorgen?
Geef mij nog uitstel, Dood, tot morgen,
dat ik met mezelf kan overleggen.

⁷ Via de vijf zintuigen - gehoor, zicht, smaak, reuk en tastzin - kregen de duivel en het kwaad greep op de mens, maar via diezelfde zintuigen ook kon de mens de verleiding van de duivel en het kwaad onderkennen.

De eerste hoofdzonde is 'Superbia', de ijdelheid of hoogmoed. Op deze gravure bewondert een rijk geklede dame zichzelf in de spiegel, naast een pauw, met rechts een kapsalon en overal demonen en monsters. De ondertekst betekent: *Hoogmoed wordt door God boven alles gehaat, tegelijk wordt God door hoogmoed versmaad.* (Pieter Brueghel de Oude, 1558).

DIE DOOT

152 **d**at en wil ic niet consenterende wesen*,
Noch en doe icx niet in gheender tijt*.
lek slae den suleken ter stont int crijt*,
Sonder voer raet, met eenen slach.*

156 Aldus bereyt u in desen dach*!
lek wil uut uwen oghen vertrecken.
Siet dat ghi u naerstelic gaet betrecken*
Te segghen: 'Nu coemt den dach

160 Die Elckerlijc niet voer bi en mach.'

ELCKERLIJC

Ay Elckerlijc, wat dede ic ye gheboren?
lek sie mijn leven al verloren,
Nu ic doen moet dese langhe vaert,

164 Daer ic so qualic teghen ben bewaert*.
Ic en hebbe noyt goet bedreven*.
Aldus heb ic seer luttel ghescreven.
Hoe sal ic mi excuseren* int claer?

168 Ey lachen, ic woude dat ic nu niet en waer:
Dat waer mijnder sielen groot toeverlaet*.
Waer mach ic nu soecken troost ofraet?
God die Heere, die alle dinc voersiet,

172 Dat ic veel claghe, ten helpt niet.
Den tijt gaet verre, tes nae noene!
Ay lasen, wat staet mi nu te doene?
Wien mocht ic claghen dese sake?

176 Laet sien, oft ic* mijn Gheselschap sprake,
Ende leyde hem te voren* om mede te trecken.
Soudt hijt mi ontseggen? Neen hi, ick wane*.
Wi hebben ter werelt in onsen daghen*

180 So groten vrientschap tsamen gedraghen.
Want ic betro[u] hem alder duecht*.
lek sien: des bin ic rechts* verhuecht.
Oec wil ic hem toe spreken sonder verdrach.

184 Goeden dach, Gheselschap!

GHESELSCAP

Elckerlijc, goeden dach
Moet u God gheven ende ghesonde.
Hoe siedi dus deerlic, doet mi orconde*,
Hebdi yet sonderlings dat u let*?

ELCKERLIJC

188 Jae ick, Gheselschap.

GHESELSCAP

Achermen, hoe sidi dus ontset?
Lieve Elckerlijc, ontdectmi [uwen] [noot].
Ic blive u bi tot in die doot,
Op* goet gheselschap ende trou ghesworen.

consenterende wesen: toestaan
in gheender tijt: nooit
Ik daag ze meteen uit
Zonder waarschuwing, meteen
in desen dach: vandaag nog

Ga je gereedmaken om

bewaert: bestand
bedreven: gedaan

excuseren: verantwoorden

Dat zou mijn ziel goed doen

oft ic: als ik eens
leyde hem te voren: stelde hem voor
ick wane: denk ik
in onsen daghen: ons leven lang

Daarom verwacht ik alle heil van hem
rechts: oprecht

Hoe kom je zo aangedaan, zeg op
let: dwars zit

op: omwille van

DE DOOD

- 152 Als ik hierop 'ja' zou zeggen,
verzuimde ik daarmee mijn plicht.
Ik breng de mens voor het gericht,
onvoorbereid. En met één slag.
- 156 Publiek! Hou rekening met die dag.
Ik vertrek nu uit uw ogen
en hoop dat u 't onthouden moge:
ook voor u breekt de dag eens aan
- 160 waar Iedereen niet omheen kan gaan.

IEDEREEN

- Ach, waarom ben ik ooit geboren?
Iedereens leven ging verloren.
Ik ben, zo ben ik mij bewust,
164 voor deze reis niet toegerust.
In het kasboek van mijn leven
staat bitter weinig goeds geschreven,
dus hoe krijg ik de zaak nog rond?
- 168 Ik wou maar dat ik niet bestond:
dan was mijn ziel in betere staat.
Waar vind ik nu nog troost of raad?
o God, die alles toch voorziet,
172 ik weet het, klagen helpt me niet.
Al middag!⁸ Ik moet voort gaan maken.

Bij wie kan ik de stand van zaken
duidelijk aan de orde stellen?

- 176 Ik zal 't mijn Vriendenkring vertellen;
die zal me willen begeleiden,
die staat me in 't gevaar ter zijde,
omdat we in onze goede jaren
180 altijd de beste vrienden waren.
Uit hem put ik weer nieuwe moed.
Ik zie hem al: dat doet me goed.
Fijn, dat ik hem nu spreken mag.
- 184 Dag, Vriendenkring!

VRIENDENKRING

Ook goeiendag.
Moge God je gezondheid geven.
Maar je ziet bleek. Je staat te beven.
Is er misschien iets wat je deert?

IEDEREEN

- 188 Ja, Vriendenkring.

VRIENDENKRING

Wat ging er verkeerd?
Vertel me, waarom ben je in nood?
Ik blijf bij jou tot in de dood;
we hebben elkaar toch trouw gezworen?

⁸ 'Al middag' kan zowel lenerlijk als figuurlijk worden opgevat: letterlijk als verwijzing naar het tijdstip van opvoering van het spel, namelijk in de namiddag; figuurlijk als verwijzing naar Elckerlijc, die zich in de 'namiddag' van zijn leven bevindt.

De tweede hoofdzonde is 'Avaritia', de hebzucht of gierigheid. De vrouw op de voorgrond in het midden heeft munten op haar schoot en in manden om haar heen. Aan haar voeten scharrelt een pad, haar symbool. Achter haar is een pandjeshuis waaruit een grote schaar naar buiten steekt waaraan een naakte mens bungelt. De ondertekst betekent: *Eer, fatsoen, schaamte noch goddelijke vermaning, de schraperige hebzucht ziet ze niet.* (Pieter Brueghel de Oude, 1558)

ELCKERLIJC

192 hi segt wel*, Gheselschap, wa[n]t tes verloren!

GHESELSCAP

lek moet al* weten, u druc*, u lijden.

Een mensche mocht druc uut u snijden.

Waer u mesdaen, ic helpt u wreke[n].

196 Al soudicker bliven doot ghesteken

Ende ick[t] wiste te voren [claer].

ELCKERLIJC

Danc hebt, Gheselschap.

GHESELSCAP

Ghenen danck een haer.*

Daer by* segt mi u doghen.

ELCKERLIJC

200 Gheselle, oft ick* u leyde* voer oghen

Ende u dien last viel te swaer,

Dan soude ic mi meer bedroeven daer*.

Maer ghi segt wel*, God moets u lonen.

GHESELSCAP

204 Way*, ic meyne[t], al sonder honen.

ELCKERLIJC

Ghi segt wel boven screve*.

Ic en vant noyt anders aen u dan trouwe.

GHESELSCAP

So en suldi oeck nemmermeer*.

ELCKERLIJC

God loons* u ende Ons Vrouwe*!

Gheselle, ghi hebt mi wat verh[o]echt.

GHESELSCAP

208 Elckerlijc, en sijt niet versaecht.

Ick gae met u, al waert in die helle.

ELCKERLIJC

Ghi spreect als een gheselle*.

Ic sal u daneken als ic best kan*.

GHESELSCAP

212 Daer en is gheen dancken aen.

Diet niet en dade in wercken aenschijn,*

Hi en waer niet waert gheselle te sijn.

Daer om wilt mi uwen last ontdecken

216 Als ghetrouwe vrient.

ELCKERLIJC

lek salt u vertreeken*

Hier nu seker, al sonder veysen*.

Mi es bevolen dat ic moet reysen

Een grote vaert, hardt* ende stranghe*.

220 Oec moet ic rekeninge doen bi bedwange*

Voer den Hoochsten Coninc almachtich.

Nu bid ic u, dat ghi zijt bedachtich*

Mede te gaen, so ghi hebt beloeft.

Dat zeg je goed, Vriendenkring

al: alles - *druc*: droefheid

Geheel geen dank

Daer by: Daarom

oft ick: indien ik het - *leyde*: voerde

daer: stoplap

segt wel: bedoelt het goed

Way: Wel

boven screve: buitengewoon

nemmermeer: nooit anders

loons: loont het - *Ons Vrouwe*: Onze-lieve-Vrouw

verhoecht: gesterkt

gheselle: vriend

als ic best kan: zo goed als ik kan

Die het niet door daden toonde

vertreeken: vertellen

veysen: veinzen

hardt: zwaar - *stranghe*: pijnlijk

bi bedwange: gedwongen

bedachtich: geneigd

IEDEREEN

192 Ach, Vriendenkring, ik ben verloren!

VRIENDENKRING

Je staat daar in je mooie kleren
de wanhoop te symboliseren.

Wat jou misdaan is, help ik wreken,

196 al zouden ze me dood gaan steken,
zelfs als ik 't van tevoren wist.

IEDEREEN

Dank, Vriendenkring.

VRIENDENKRING

Ik doe 't beslist.

Zeg me, wat je doet lijden.

IEDEREEN

200 Misschien moet ik dit toch vermijden,
misschien is die last je te groot
en dan kom ik pas echt in nood.
Maar toch bedankt. God zal 't je lonen.

VRIENDENKRING

204 Ik zal me een echte vriend betonen.

IEDEREEN

Ontrouw kwam ik bij jou niet tegen.

VRIENDENKRING

Dat blijft zo.

IEDEREEN

Heb Maria's zegen.

Je hebt me, vriend, wat opgebeurd.

VRIENDENKRING

208 Dus Iedereen, genoeg getreurd.

Ik zou met jou de hel doorwaden.

IEDEREEN

Zo gaat dat, onder kameraden.

Ik blijf je dankbaar, vriend, altijd.

VRIENDENKRING

212 Een vriend behoeft geen dankbaarheid.

Ging de daad niet met het woord
gepaard,

ik was de naam van vriend niet waard.

Kom voor de dag dus met je zorgen

216 van vriend tot vriend.

IEDEREEN

'k Hou niets verborgen,

want jij hebt eerlijkheid bedongen.

Vriend, ik word tot een reis gedwongen,
de zwaarste tocht van heel mijn leven.

220 Ook moet ik rekenschap gaan geven
aan de hoogste koning, God almachtig.
Is nu jouw vriendschap zo waarachtig
dat je meegaat, zoals toegezegd?

De derde hoofdzonde is 'Luxuria,' de ontucht, ontrouw en onkuisheid. Een naakte vrouw in een holle boomstam wordt betast door haar duivelse minnaar. Ze zijn omgeven door treurige schepsels. Achter hen wordt een overspelige man afgevoerd op de rug van een dier. De ondertekst betekent: *Ontucht zit vol viezigheid, zij breekt de wilskracht en verzwakt de ledematen.* (Pieter Brueghel de Oude, 1558)

GHESELSCAP

224 **d**ats wel blikelijc* [...],
Die ghelofte houdie van waerden.*
Mer soudie suleken reyse aenvaerden

Om beden wille*, mi souts verdrieten.

228 Ic soude van deser gheruchte verscieten.
Mer doch willen wi dbeste doen*
Ende ons beraden.*

ELCKERLIJC

Och hoort doch dit sermoen!
Seydi mi niet, had icx noot*,

232 Mede te gaen tot in [myn] doot
Oft in die helle, had ict begaert?

GHESELSCAP

Dat soudie seker, maer sulc ghevaert
Es uut ghesteken, plats metten ronsten.*

236 Om waer* seggen: of* wi die vaert begonsten,
Wanneer souden wij weder comen na desen?

ELCKERLIJC

Daer en is gheen weder keeren.

GHESELSCAP

So en wil icker niet wesen.
Wie heeft u die bootscap ghebracht?

ELCKERLIJC

240 Ay lazen, die Doot.

GHESELSCAP

Help! Heylighe Gods [cracht],
Heeft die Doot gheweest die bode?
Om al dat leven mach van Gode*
En ghinc icker niet, mocht icx voerbi*.

ELCKERLIJC

244 Ghi seydet mi nochtans toe.

GHESELSCAP

Dat kenne ik vry.*
Waert te drincken een goet ghelaghe,
Ick ghinc met u totten daghe,
Oft waert* ter kermessen buten der stede,

248 Oft daer* die schone vrouwen waren.

ELCKERLIJC

Daer* ghingdi wel mede.
Waert altoos met ghenuechten te gaen*, soe waerdi
bereet.

GHESELSCAP

Hier* en wil ic niet mede. God weet!
Maer woudi pelgrimagie* gaen,

252 Oft woudi yemant doot slaen,
Ic hulpen ontslippen tot in die broock* ende oec
doven ontween*.

ELCKERLIJC

Och dat is een sober bescheen*.
Gheselle, ghi wilt anders dan ick alst noot is.

blikelijc: vanzelfsprekend
Die belofte geldt nog steeds

Om beden wille: Omwille van een
verzoek
Maar toch doen we er beter aan
ons te beraden

had icx noot: als het nodig was

Is uitgesloten, ronduit
waer: je de waarheid te - *of*: als

Om geen enkel schepsel
mocht icx voerbi: kon ik het vermijden

Dat geef ik grif toe

Waert: Was het om
daer: daar waar

Daer: Daarheen
met ... gaen: om plezier te hebben

Hier: Op deze reis
pelgrimagie: bedoeld is een echte aardse
bedevaart
tot ... broock: tot op de broek, helemaal
doven ontween: in tweeën klieven

sober bescheen: waardeloos aanbod

VRIENDENKRING

224 Je vertrouwt me. En terecht.
Ik heb nog nooit een eed gebroken.
Maar van die barre tocht gesproken,
die zou, zo mag ik toch wel vrezen,
228 nog erger dan een woordbreuk wezen.
Als ik het nog eens goed bekeek ...
Als we eens overlegden ...

IEDEREEN

Wat een preek!
Je zou me helpen in de nood,
232 je ging zelfs mee tot in de dood,
of, als ik wilde, naar de hel.

VRIENDENKRING

Dat zou ik ook, dat weet ik wel,
maar zo'n reis is te veel van 't goede.
236 En dan: heb jij al een vermoeden
wanneer we weer naar huis toe komen?

IEDEREEN

Nooit meer.

VRIENDENKRING

De lust is mij ontnomen.
Wie heeft je dat bericht gebracht?

IEDEREEN

240 Helaas, de Dood.

VRIENDENKRING

Help! Bij Gods macht,
kwam de Dood jou die opdracht geven?

Bij alles wat van God mag leven,
dan blijf ik weg, zolang het kan.

IEDEREEN

244 Je zegde toe.

VRIENDENKRING

Daar weet ik van.
Echt, er is niets wat me zou beletten
om het met jou op een zuipen te zetten
tot aan het daglicht, of kermis te vieren

248 met mooie meiden.

IEDEREEN

Viel er iets te versieren
of lol te maken, dan was jij van de partij.

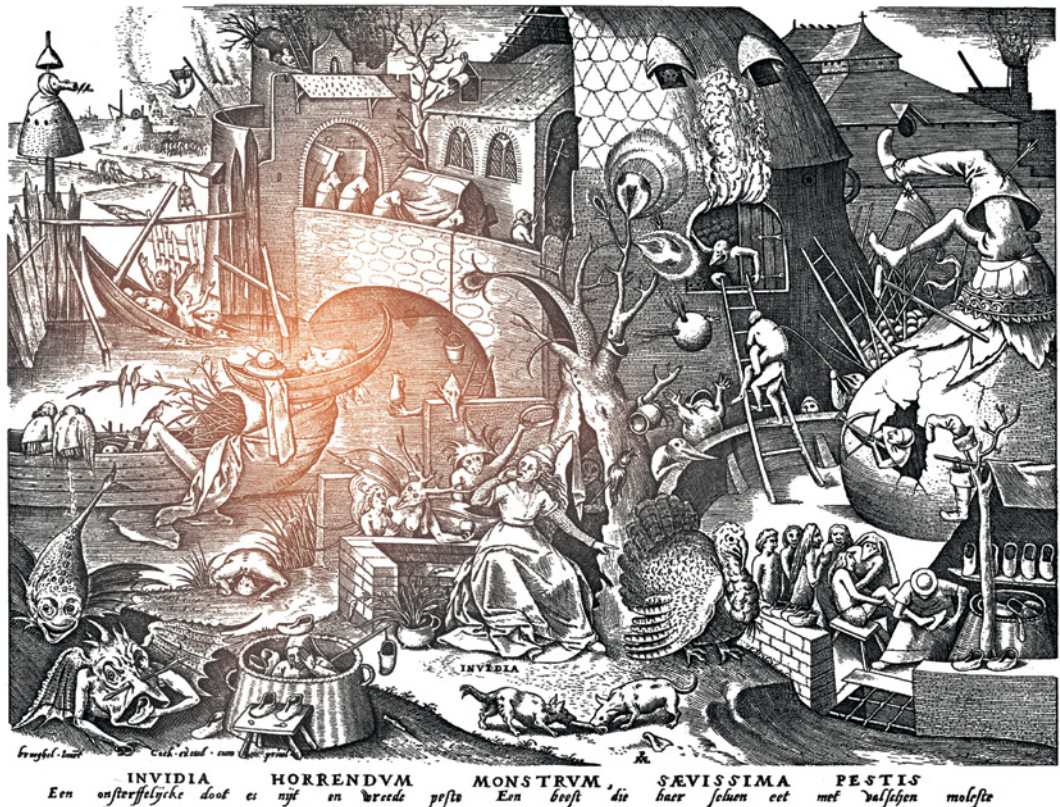
VRIENDENKRING

Maar niet op zo'n reis. God sta me bij!
Als je op een pelgrimstocht wou gaan,
252 of als je iemand dood wou slaan,
ik kleepte hem uit en ik kleepte z'n kop.

IEDEREEN

Daar schiet ik nu weinig mee op.
Mijn vriend, als iemand echt in nood is,

De vierde hoofdzonde is 'Invidia' oftewel jaloezie. De jaloeze vrouw in het midden wijst op haar symbool, de kalkoen. Daarvoor twee honden die om een bot vechten. De ondertekst betekent: *Een onsterfelijke dood is jaloezie, en een wrede pest, een beest dat zichzelf opeet met valse beschuldigingen.* (Pieter Brueghel de Oude, 1558)

256 **G**heselle, peyst om trouwe die groot is*,
Die wi deen den anderen* [over menich jaer*]
[Beloeft hebben].

peyst ... is: denk aan de grote trouw
deen den anderen: elkaar - Over menich
jaer: lang geleden

GHESELSCAP

Trou hier, trou daer:
Ic en wilder niet aen. Daer mede gesloten.

ELCKERLIJCK

260 Noch* bid ic, en hadt u niet verdroten*,
Doet mi uut gheleye, maect mi moet,
Tot voer die poerte.

Noch: Nochtans - en ... verdroten: als het
je niet te veel is

GHESELSCAP

Tjacob, ic en sal niet eenen voet.
Mer haddi ter werelt noch ghebleven,
264 lek en hadde u nemmermeer begheven*,
Nu moet u Ons Lieve Here gheleyden.
lek wil van u scheyden.

begheven: verlaten

ELCKERLIJCK

Es dat ghescheyden,
Sonder omsien? Ay lazen, jaet*!
268 Nu sien ic wel: tes cranck toeverlaet*,
Tgheselschap, alst coemt ter noot*,
Mer waer ic noch in weel den groot,
So soudtmen met mi lachen alteenen.
272 Mer lazen, men wilt met mi niet weenen.
Men seit*: 'In voerspoet vintmen vrient,
Die ter noot niet zeer en dient.'
Een ander hem castie bi desen!*,
276 Waer wil ic nu troost soeckende wesen?
Ic weet wel: aen mijn Vrient ende Maghe*.
Dien wil ic minen noot gaen claghen.
Al is mi mijn Gheselschap af ghegaen*,
280 Si* moeten mi doch ter noot bi staen.
Want men doet int ghemeen ghewach*,
Dattet bloet cruyppet daert [niet] wel gaen en mach.'
Ic salt besoecken*, op dat ic leve.
284 Waer sidi, Vrienden ende Maghe?

jaet: ja
tes cranck toeverlaet: je kunt er niet van
op aan - als ... noot: als het moeilijk
wordt

Men seit: Men zegt wel

Laat een ander er lering uit trekken

Vrient ende Maghe: familie

af ghegaen: afgevallen
Si: Zij (Vrient ende Maghe)
doet ... ghewach: zegt in het algemeen

besoecken: beproeven, namelijk het
gezegde

MAGHE

Hier zijn wi, neve,
Tuwen ghebode*, stout ende koene.

Tuwen ghebode: Tot je dienst

NEVE

Elckerlijc, hebdi ons te doene?
Dat segt ons vry.

MAGHE

Ja, sonder verlaet*.
288 Wi zijn tuwen besten, wat ghi bestaet.
Al woudi yemant doot slaen,
Wi helpen u daer toe.

sonder verlaet: dadelijk

NEVE

[Want] het moet alsoe staen,
Salment maechscap te recht orboren.

256 dan merkt hij of de trouw wel zo groot is,
of het standhoudt, wat hem jaar na jaar
werd bezworen.

VRIENDENKRING

Trouw hier, trouw daar:
Ik wil er niet aan. Discussie gesloten.

IEDEREEN

260 Er is me iets anders te binnen geschoten:
doe me uitgeleide, geef me wat moed,
ga mee tot de poort.

VRIENDENKRING

Bij Sint-Jakobus, ik verzet geen voet.
Was je in de wereld gebleven,
264 dan hadden we nog veel kunnen
beleven,
maar nu moet God je maar geleiden.
Ik wil nu scheiden.

IEDEREEN

Heet dat scheiden,
zonder omkijken weg te gaan?

268 Als iemand het ergste moet doorstaan,
heeft hij niets meer aan zijn
Vriendenkring.

Als 't mij nog naar den vleze ging,
zouden we lachen alle dagen.

272 Maar verdriet wil niemand helpen
dragen.

De vrienden die je in voorspoed maakt,
zijn bij tegenspoed plotseling zoek
geraakt:

wil dat, publiek, in je oren knopen!

276 Op wiens troost mag ik nog hopen?
Ik zal mijn familie om hulp gaan vragen,
hun zal ik mijn nood gaan klagen.

Nu mijn Vriendenkring heeft afgedaan,
280 zal mijn familie achter me staan,
'want het bloed kruipt,' zo zeggen ze dan,
'het bloed kruipt waar het niet gaan kan.'
Zij zijn mijn laatste hoop in het leven.

284 Familie, waar ben je?

NICHTEN

Je Nichten en Neven
komen zodra ze zijn ontboden.

NEVEN

Iedereen, heb je ons van node?
Je zegt het maar.

NICHTEN

Want kort en goed:

288 wij helpen je bij wat je ook doet.
Zelfs als je iemand dood wou slaan,
dan hielpen wij.

NEVEN

Want zo moet het gaan,
wil men de bloedverwantschap eren.

De vijfde hoofdzonde is 'Gula' of de gulzigheid. De vrouwelijke personificatie van de gulzigheid zit op een varken en drinkt uit een kruik aan een tafel in een soort van herberg. Hieromheen allerlei fantastische scènes en gedrochten waarmee deze hoofdzonde wordt uitgebeeld. De tekst betekent: *Vermijdt dronkenschap en gulzig eten, want overdaad doet je jezelf en God vergeten.* (Pieter Brueghel de Oude, 1558)

ELCKERLIJC

292 **g**od die danc u, mijn vrienden vercoren.
Ick claghe u met droevigher herten mijn
ghevaernis*

ghevaernis: wedervaren

Dat ic ontboden bin, alsoot claer is,
Een verre pelgrimagie te gaen,

296 Daer nemmermeer en is wederkeeren aen.
Daer moet ic rekeninge doen, die swaer is,
Voerden Heere, diet al openbaer is.

MAGHE

Waer afmoetti rekeninghe doen?

ELCKERLIJC

300 Van mijnen wercken, om cort sermoen:
Hoe ic hier mijnen tijt heb versleten*
Op aertrijc ende met sonden verbeten*,
Ende wat ic heb bedreven
304 Den tijt, gheleent ende niet ghegheven.
Hier wilt doch mede gaen, dat u die almachtighe God
wil lonen,
Ende helpt mijn rekeninghe verschoonen*.
So sal te minder werden* mijn seer.

versleten: verknoeid
verbeten: verspild

verschoonen: zuiveren
te minder werden: verminderen

MAGHE

308 Wat? Daer mede te gaen?

NEVE

Way, schillet* niet meer?
Voerwaer, ick heb een ander ghepeyst*!

schillet: scheelt er
ick ... ghepeyst: ik had iets anders
gedacht

MAGHE

Ic valle op mijn achterhielen.

NEVE

Ten docht niet gheveyst*
Ic seynder mijnre maerten bli ende vry;
312 Si gaet gaeme ter feesten!

Veinzen heeft geen zin

MAGHE

Ick segghe oeck also.
Ick soude verschieten int [laetste].*

Ik zou uiteindelijk schrikken

ELCKERLIJC

En wildi dan niet mede gaen?

NEVE

En laet niet haesten, best[e],*
Ten is tot gheenre feesten te [loopen]
316 Noch tot gheenre sollen*.

Niet zo haastig, mijn beste

sollen: spel, vermaak

ELCKERLIJC

Nu, om een eynde te knopen,
Segt, wildi mede sonder verlaet*?

sonder verlaet: onmiddellijk

MAGHE

Neve, ic neme uutstel, dach ende raet,
Ende mijn ghenachte tot open tijde.

NEVE

320 Wi willen ons verblasen*.

ons verblasen: even uitblazen

ELCKERLIJC

Hoe soude ick verbliden?
Wat schoonder woerden* men mi biet,

Wat schoonder woerden: Hoe mooi ook
de woorden die

IEDEREEN

- 292 Nu zal zich alles ten goede keren.
Ik zeg u bedroefd dat mijn ziel in gevaar
is,
omdat voor mij helaas de dag daar is
dat ik op een pelgrimstocht moet gaan.
296 Er vangt een reis zonder terugreis aan,
ik moet rekenschap geven, wat
gruwelijk zwaar is,
aan God, voor wie alles openbaar is.

NICHTEN

Waarvan moet verantwoording
afgelegd?

IEDEREEN

- 300 Van al mijn werken, kort gezegd:
hoe ik op aarde mijn tijd heb versleten
zonder te letten op mijn geweten,
wat ik allemaal heb bedreven
304 in mijn tijd, die geleend was en niet
gegeven.
Ga met me mee, God zal het je lonen,
als ik de Heer mijn kasboek moet tonen.
Het zal me een troost zijn in m'n verdriet.

NICHTEN

- 308 Daarheen meegaan?

NEVEN

Is 't anders niet?
Of ik niet wat beters om handen had!

NICHTEN

Nou breekt me de klomp.

NEVEN

- Ik weet wel wat:
ik geef je mijn vrolijke dienstmeisje mee,
312 want die houdt van een feestje!

NICHTEN

Mijn idee.
Ik sta waarachtig van schrik te beven.

IEDEREEN

Jullie willen niet meegaan?

NEVEN

- Wacht nou even,
je gaat niet maar ergens een borrel
pakken
316 of een wedstrijd zien.

IEDEREEN

Om de knoop door te hakken,
gaan jullie mee of blijf je hier staan?

NICHTEN

Ik zou in hoger beroep willen gaan⁹
en dit tot sint-juttemis uit willen stellen.

NEVEN

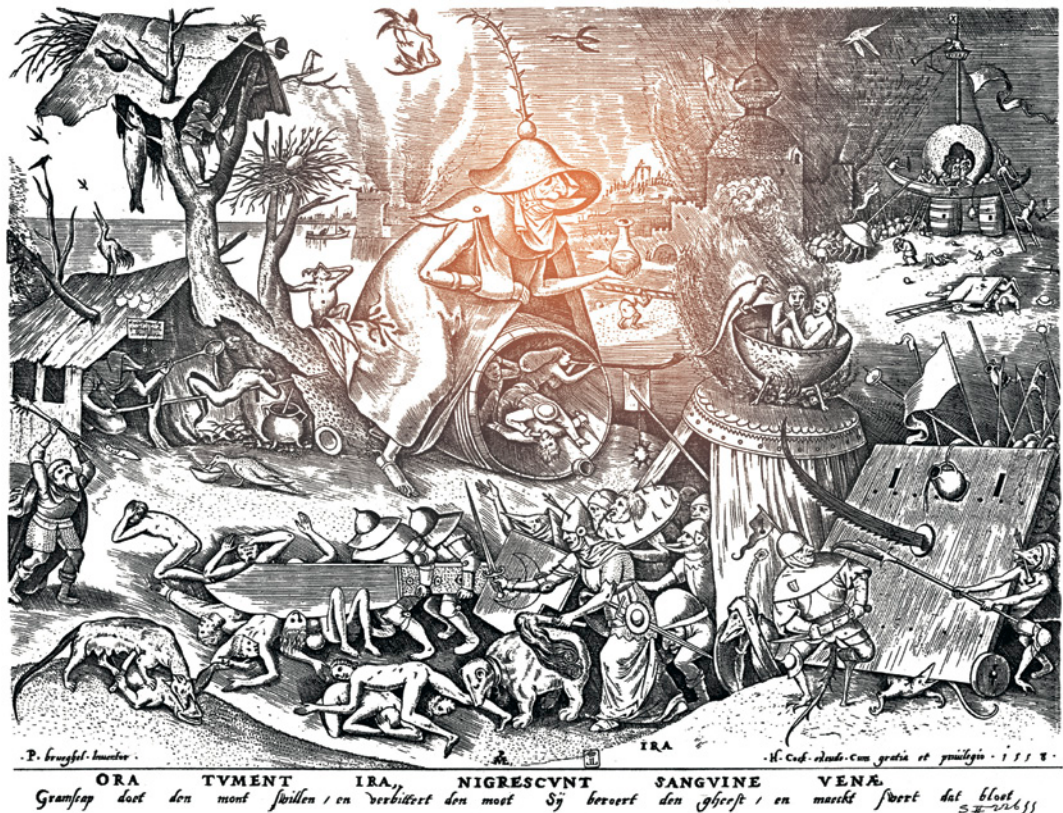
- 320 We zijn moe.

IEDEREEN

Je kunt me nog meer vertellen.
Komt de nood aan de man, dat zie ik wel
in,

⁹ Hier wordt het beeld van een middeleeuwse rechtszitting gebruikt.

De zesde hoofdzonde is 'Ira', de wraak of toorn, hier gepersonificeerd door een vrouw in wapenrusting die een aanval leidt van een bende soldaten en monsters, bij haar voeten een beer die een slachtoffer in het been bijt. In de tent links wordt een mens geroosterd. In het midden een enorme gestalte met een mes tussen de tanden en een karaf in de hand. Daarnaast twee mensen in een kookpot boven het vuur. (Pieter Brueghel de Oude, 1558)

Ist coemt ter noot, so eest al niet*.
Ay lazen, hoe ist hier ghevaren*.

324 Elckerlijc, neve, God moet* u bewaren.
Ic en wil niet mede, [gheseyt opt plat]*.
Oec heb ic uutstaende te rekenen wat;
Daer ben ie noch qualie op versien*.

328 Dus blive ie hier.

ELCKERLIJC

Dat mach wel zijn.*
Tfy* Elckerlijc, hebdi u verlaten
Op u Mage? Die hem so vroemlijc vermaten*,
Laten u bliven in desen daghen
332 Siet, oftmense jaechde van hier.*
Ick sie: men spreect wel metten monde,
Buyten der daet, uut geveysden gronde*.
Dan [segghen] si: 'Neve, ghebreect u yet,
336 Ic ben tuwen besten.' Tes seker nyet*
Ende des ghelijc seyt tGheselschap, doch
Tes al zoringhe* ende bedroch.
Die wil macher hem toe verlaten*.
340 Waer mocht ie mi nu henen saten*?
Hier is verloren langhe ghebleven.*
Wat vrienden sullen mi nu troost geven?
Daer coemt mi wat nieuus inne:*.
344 Ic heb aen mijn Goet geleyt grote minne.
Wilde mij dat helpen tot mijnen orboren*,
So en had iet noch niet al verloren.
Ic heb op* hem noch alle mijn troost.
348 o Heere, diet al sal doemen* [int Oost],
Wilt U gracie op mi ontsluyten.*
Waer sidi, mijn Goet?

TGOET

Ick legghen hier in muten*,
Versockelt, vermost, als ghi mi siet,
352 Vertast*, vervuyt. Ic en kan mi niet
Verporren, also ie ben tsamen gesmoert*.
Wat wildi mi hebben?

ELCKERLIJC

Coemt rasch hier voert,
Lichtelic*, Goet, ende laet u sien:
356 Ghi moet mi beraden,

TGOET

Wat rade* sal u van mi gheschien?
Hebdi ter werelt eenieh letten*,
Dat sal ic u beteren*.

ELCKERLIJC

Tes al een ander* smette.
Ten is niet ter werelt*, wilt mi verstaen.
360 Ick bin ontboden daer ie moet gaen
Een grote pelgrimagie, sonder verdrach.

so eest al niet: blijft er niets van over
hoe ... ghevaren: hoe is de zaak toch
gelopen
moet: moge
Ronduit gezegd: ik ga niet mee.
Ook heb ik iets te verantwoorden.
versien: voorbereid

Zo moet het kennelijk
Tfy: Vervloekt
vroemlijc vermaten: plechtig beloofden
(mee te gaan)

Kijk. alsof men ze wegjaagde
Uut geveysden gronde: uit veinzerij

Tes seker nyet: Het is zeker van niet

zoringhe: bedrog
hem toe verlaten: erop vertrouwen B5V
saten: begeven
Het is verloren tijd hier langer te blijven

Er valt mij wat nieuws in

orboren: voordeel

heb op: verwacht van
doemen: beoordelen. richten
Wilt U genade aan mij schenken

in muten: opgesloten

vertast: op een hoop gegooid
tsamen gesmoert: samengeperst

Lichtelic: Vlug

rade: hulp, redding
letten: gebrek
u beteren: verhelpen

al een ander: een geheel ander
niet ter werelt: niets aards

dan verliezen mooie beloftes hun zin.
Van mooie woorden spin je geen garen.

NEVEN

324 Neef Iedereen, God zal je bewaren,
maar als ik jou vergezellen ging,
kreeg ik daar toch ook een rekening
waar ik slecht op ben voorbereid.

328 Dus blijf ik hier.

IEDEREEN

Dat is mooi gezeid.

Ach Iedereen, heb jij je verlaten
op familie, die zo mooi kan praten?

Nu ze weten hoe het met jou is gesteld,

332 vluchten ze, als hazen over het veld.

Uit hun mond wordt veel moois
vernomen

zolang het maar niet tot een daad hoeft
te komen.

Ze zeggen: 'Vriend, als je iets ontbreekt,

336 dan sta ik tot je beschikking, dat spreekt.'

Iets dergelijks zei je Vriendenkring,
en het riekt allemaal naar oplichting.

Wie wil die mag die val inlopen.

340 Maar van wie valt er nog iets te hopen?

Ik ben hier veel te lang gebleven.

Wie zal mij nog bijstand geven?

Ik heb er al wat op gevonden:

344 ik was met hart en ziel gebonden
aan mijn Bezit, dat mij in deze
verschrikking tot een steun kan wezen.
Uit mijn Bezit put ik mijn troost.

348 Heer, die regeert van west tot oost,
maak mijn gedachten fris en helder.
Bezit, waar ben je?¹⁰

BEZIT

In de kelder.

Verslonsd, beschimmeld, zoals je ziet,

352 onder het stof. Ik kan me niet
verroeren. Doelloos lig ik hier.
Wat wil je?

IEDEREEN

Doe me een plezier

en kom te voorschijn, beste man

356 en geef me raad.

BEZIT

Wat wil je dan?

Ik kan in materiële zaken veel doen.

IEDEREEN

't Heeft daar niet mee te maken.

De wereld gaat me niet meer aan,

360 want ik moet op een pelgrimstocht gaan
die geen uitstel meer lijden mag.

¹⁰ 'Bezit' spreekt hier wel, maar is blijkens vs. 354-355 nog niet te zien. Het personage bevindt zich nog achter het gordijn in een compartiment van de toneelstallage (zie de inleiding).

Oec moet ie, dat is mij tswaerste gelach,
Rekeninghe doen voerden oversten Heere,
364 Om dwelc ie troost aen u begheere.

Mits dien dat ie [van] kintschen tijden
Hadde in u groot verblijden,
Ende dat mijnen troest al aen u stoet* ,

368 So bid ic u, mijn uutvercoren Goet,
Dat ghi met mi gaet sonder cessen* .
Want ghi mocht mi licht* voer Gode pureren* :
Want troet kan suveren* smetten claer* .

TGOET

372 Neen, Elckerlijc, ic mocht u letten daer* .
Ic en volghe niemant tot sulcker reisen.
Ende al ghinghe ie mede, wilt peisen* ,
So soudi mijns te wors hebben grotelic* .

376 Bi redenen* . Ic salt u segghen blotelijc:
Ic heb zeer u pampier verweert* .
Wan[t] al u sirmen hebdi verteert*
Aen mi. Dat mach u leet zijn,

380 Want u rekeninghe sal onghereet* zijn
Voer God almachtich, mits minen scouwen* .

ELCKERLIJC

Dat mach mi wel berouwen
Als iet verantwoerden sal moeten strangelic* .

384 Op* , ga wi, mede!

TGOET

Neen, ick bin onbran[ge]lijc* .
Aldus en volghe ie u niet een twint* .

ELCKERLIJC

Ay lazen. ick heb u oeck ghemint
Mijn leefdaghe, tot opten tijt van nu.

TGOET

388 Dat es een* eeuwige verdomenis voer u:
Mijn minne es contrarye des hemels staten* .
Maer haddi mi [gemint] bi maten
Ende van mi ghedeylt den armen.

392 So en dorfstu nu niet k[a]rmen.
Noch staen bedroeft* dat u nu swaer is.

ELCKERLIJC

Ay lazen God! le ken dat waer is.

TGOET

Waendi dat ic u bin?

ELCKERLIJC

lek hadt ghemeent.

TGOET

396 Swijcht, ic en bin mer u gheleent
Van Gode. [Hy] [proeft], claer alst is voer oghen*
Hoe ghi sult in weelden poghen.
Die menighe blijft bi mi verloren.

400 Meer dan behouden, weet dat te voren* .
Waendi dat ic u sal volghen. Elckerlijc,
Van* deser werelt? Neen ic, sekerlijc.

al ... stoet: van u afhing

cesseren: dralen

licht: eenvoudig - *pureren:* zuiveren

suveren: uitwissen - *claer:* helemaal

ic ... daer: ik zou je daar tot last zijn

wilt peisen: bedenk dat goed

Dan zou je door mij het nog moeilijker
krijgen

Bi redenen: Nogal wiesdes - *blotelijc:*
ronduit

Ik heb je rekening in de war gebracht

verteert Am mi: op mij gezet

onghereet: niet in orde

mits minen scouwen: door mijn schuld

strangelic: streng

Op: Sta op

onbrangelijc: onvermurwbaar

niet een twint: volstrekt niet

Dat es een: Dat betekent dan
liefde voor mij is overenigbaar met de
hemelse staat

staen bedroeft: was je bedroefd

Hy ... oghen: Hij gaat na, zoals duidelijk
blijkt

weet ... voren: wees daarvan overtuigd

Van: Uit

Ook moet ik, dat is het hardst gelag,
de Here God rekenschap geven.

- 364 Wees mij tot troost, want al mijn streven
gold jou, vanaf mijn kinderjaren,
toen wij al dikke vrienden waren.
Jij was mijn troost. En nu, Bezit,
368 van wie ik hou, vraag ik je dit:
laat mij op jou mogen hopen.
Jij kunt mijn zonden af gaan kopen,
als je ze al niet camoufleert.

BEZIT

- 372 Dat zie je, Iedereen, verkeerd.
Ik volg niemand op zulke reizen
en ik moet jou er toch op wijzen:
als jij in mijn gezelschap was,
376 kwam jij nog lelijker te pas,
omdat wie zich met mij bemoeit,
dikwijls met zijn geweten knoeit.
Dat ik jou zo ter harte ging,
380 is een streep door jouw rekening
en zo zal God het ook beschouwen.

IEDEREEN

Dat zal me nog berouwen
als alles moet worden uitgelegd.

- 384 Bezit, je moet mee!

BEZIT

Ik had 'nee' gezegd.
Iedereen, ik blijf waar ik ben.

IEDEREEN

Maar Bezit, zolang ik je ken

heb ik van je gehouden, dat weet je toch
wel?

BEZIT

- 388 Dat geeft je een toegangsbewijs voor de
hel:
in de hemel kan hebzucht niet
binnenkomen.
Had je geerte in kunnen tomen
en een deel van mij aan de armen
gegeven,
392 dan was je nu niet aan 't kermen en
beven,
dan riep je nu niet dat je lot zo zwaar is.

IEDEREEN

Helaas, O God! Ik erken dat het waar is.

BEZIT

Dacht je dat ik van jou was?

IEDEREEN

Dat had ik gemeend.

BEZIT

- 396 Dat zag je verkeerd, want je hebt me
geleend
van God, die goed blijft kijken
naar het gedrag van juist de rijken.
Er gaan er meer door mij verloren
400 dan er met mijn hulp worden
uitverkoren.
Heb jij, Iedereen, dan echt geloofd
dat ik meeging? Zet het uit je hoofd.

De zevende en laatste
hoofdzonde is 'Desidia';
de traagheid of luiheid,
hier afgebeeld als
een slapende vrouw
geleund tegen een ezel,
terwijl een duivel haar
hoofdkussen goed legt.
Overal om haar heen
slapen of suffen mensen,
monsters en gedachten.
Op de voorgrond
een slak. Links op de
achtergrond een half
verzonken klok die het
elfde uur aanwijst. De
ondertekst betekent:
*Traagheid maakt
machteloos en verdroogt
de zenuwen zodat een
mens nergens meer voor
deugt.* (Pieter Brueghel
de Oude, 1558)

ELCKERLIJ

at waende ic claerlijc, om dat ic u oyt hadde
so lief.

TGOET

- 404** Daer om tGoet kenne ic* der sielen dief:
Als ghi nu van hier zijt, dat en mach niet lieghen*
Soe wil ic eenen anderen bedrieghen.
Ghelijc ic dede voer uwen tijt.

ELCKERLIJ

- 408** Och, valsche Goet, vermaledijt*!
Hoe hebdi mi in u net bevaen*,
Verrader Gods!

TGOET

Ghi hebt dat al u selven ghedaen,
Dat mi lief es te deser tijt.

- 412** Ic moet daer om lachen!

ELCKERLIJ

Sidi dies* verblijt
Om dat ghi mi van Gode hebt beroeft?
Hi is sot, die eenich goet gheloeft.
Dat mach ic, Elckerlijc, wel beclaghen*.

- 416** En wildi dan niet mede?

TGOET

Ey seker, neen ick!

ELCKERLIJ

Och, wien sal iet dan [ghewaghen]*.
Mede te gaen in desen groten last?
Eerst had ic op mijn Gheselschap ghepast.
Die seydt mi schoen* toe menichfout*,
420 Mer achter na sloech hi mi niet hout*.
Daer vandie dattet al was bedroch.
Doen ghinc ic tot minen Maghen* noch.
Die seydent mi toe, claer als ghelas*.

- 424** Ten eynde vandie als ghedwas*.
Doen wert ic deneken op mijn Goet,
Daer ic aen leyde minen moet*.
Dat en gaf mi troest noch raet

- 428** Dan dattet Goet in verdoemenis staet*.
Dies* ic mi selven wel mach bespuwen.
Tfy Elckerlijc, u mach wel gruwen.
Hoe deerlic mach ic u versmaden.

- 432** Heere God, wie sal mi nu beraden,
Daer ic noch bi werde verhuecht?
Niemand bat* dan mijn Duecht.
Maer lazen, si is so teer van leden,

- 436** Ic meen, si niet connen en sou vander steden*.
Och, en sal ic haer nyet toe dorren* spreken dan
Wil ic? Neen ick. lek sal [nochtan].
Tvare alst mach, ic moeder henen.

- 440** Waer sidi, mijn Duecht?

kenne ic: beschouw ik als
dat en mach niet lieghen: zoveel is zeker

vermaledijt: vervloekt ben je
bevaen: gevangen

dies: daarom

beclaghen: betreuren

ghewaghen: erover spreken

schoen: met mooie woorden -
menichfout: herhaaldelijk
Maar naderhand was hij mij ontrouw

Maghen: verwanten (algemeen)

ghelas: glas

als ghedwas: alles dwaasheid

Waar ik mijn hoop op gevestigd had

in verdoemenis staet: veroemd is
Dies: Daarom

bat: beter

vander steden: van haar plaats
dorren: durven
[nochtans]

IEDEREEN

Ik hoopte op jou, want ik had je zo lief.

BEZIT

404 Het aardse bezit is een zielen dief:
als jij, Iedereen, vanhier bent verdwenen,
dan leg ik een ander het vuur aan de
schenen,
zoals ik dat deed voordat jij bestond.

IEDEREEN

408 Smerig Bezit! Vervloekte hond!
Door jou ben ik het spoor bijster geraakt,
verrader!

BEZIT

Je hebt het er zelf naar gemaakt,
en daarom amuseer ik mij
412 en moet ik lachen!

IEDEREEN

Maakt het je blij
dat je me van God hebt beroofd?
Gek is wie in enig bezit gelooft.
Ik, Iedereen, mag me wel beklagen.
416 Dus je gaat niet mee?

BEZIT

Nee!

IEDEREEN

Wie kan ik nog vragen

als reisgenoot, naar de verantwoording?
Eerst rekende ik op mijn Vriendenkring
en die zei aanvankelijk plechtig 'ja',
420 maar gaf me ten slotte een trap
achterna.

Toen Vriendenkring had afgedaan,
ben ik naar mijn Neven en Nichten
gegaan,

die me zouden steunen in elke zaak,
424 zeiden ze. Praatjes voor de vaak.

Toen heb ik aan mijn Bezit gedacht
en heb daarvan veel goeds verwacht,
het Bezit, dat, zo leerde ik te laat,

428 in de hemel in een slecht blaadje staat.
Ik zou mezelf willen bespuwen,
Iedereen loopt van zichzelf te gruwen,
Iedereen loopt zichzelf te verachten.

432 Van wie kan ik nog troost verwachten,
wie is tot helpen nog bereid?
Misschien nog mijn Barmhartigheid¹¹.

Maar ach, ze schijnt heel ziek te wezen,
436 voor haar toestand valt te vrezen.

Als ik haar alles eens vertel?

Ja? Nee. Och, nee. Ja, toch maar wel.

Ik ga, hoe het ook af mag lopen.

440 Barmhartigheid!

¹¹ Het personage Barmhartigheid personifieert Elckerlijcs deugdzaamheid. Het staat symbool zowel voor zijn vermogen goed te doen als voor de goede werken zelf. Barmhartigheid ligt vermoedelijk te bedde (vs. 441) in een compartiment, omringd door papieren waaruit Elckerlijcs slechte staat van deugd blijkt (vs. 456- 457).

DUECHT

Ick ligghe hier al verdwenen*
 Te bedde, vercrepelt ende al ontset,*
 Ick en [k]an gheroeren niet een let*.
 So hebdi mi gevoecht* met uwen misdaden.

444 Wat is u ghelieven?

ELCKERLIJ

Ghi moet mi beraden,
 Want icx noot heb, tot mijnder vromen*.

DUECHT

Elckerlijc, ic heb wel vernomen
 Dat ghi ter rekeninghen sijt ghedaecht

448 Voer den oversten Heere.

ELCKERLIJ

Och, dat si u gheclaecht.*
 Ic come u bidden uuttermaten
 Dat ghi daer* met mi gaet.

DUECHT

Al mocht mi al die werelt baten,*
 Ick en konst niet alleen ghestaen*.

ELCKERLIJ

452 Ay lazen, sidi so cranck?

DUECHT

Dit hebdi mi al ghedaen.
 Haddi mi volcomelijc ghevoecht,
 Ic sou u rekeninghe, die nu onreyn is,
 Ghesuvert hebben, des* u siel in weyn* is.

456 Siet u gheschrifte ende uwe wercken

Hoe dat si hier legghen.

ELCKERLIJ

Gods cracht wil mi stercken.
 Men siet hier een letter niet die reyn es.
 Is dit al mijn gheschrifte?

DUECHT

Seker, ick me[y]ns*.

460 Dat moechdi sien aen mijn ghesonde*.

ELCKERLIJ

Mijn waerde Duecht, uut goeden gronde*
 le bid u, troost mi tot mijnen orboren*
 oft ic bin eewelijc verloren.

464 Want Geselschap, Vrient, Maghe ende Goet

Sijn mi af ghegaen*. In rechter* oetmoet:
 Helpt mi mijn rekeninghe sluyten hier voer den
 hoochsten Heere.

DUECHT

Elckerlijc, ghi deert mi seere.

468 Ick sou u helpen, waer icx machtich.

ELCKERLIJ

Duecht, soudi mi wel beraden?

DUECHT

Dies bin ick bedachtich,

verdwenen: weggekwijnd
 In bed, gebrekkig en van streek
let: lid
gevoecht: gemaakt

vromen: baat

Dat beken ik met spijt

daer: daarheen

Al kreeg ik er veel voor
ghestaen: doen

des: als gevolg waarvan - *in weyn*:
 bedroefd

meyns: meen het
ghesonde: gezondheid

uut goeden gronde: in alle oprechtheid
tot mijnen orboren: tot mijn voordeel

af ghegaen: afgevallen - *rechter*: oprechte

BARMHARTIGHEID

Ik kan op niets meer hopen.
Ik lig hier half verlamd in bed,
vermagerd, koortsig, heel ontzet
over jouw slecht en slordig leven.

444 Wat wil je?

IEDEREEN

Raad moet je me geven,
waarmee ik uit de brand kan komen.

BARMHARTIGHEID

Iedereen, ik heb wel vernomen
dat je rekenschap geven moet

448 aan God de Heer.

IEDEREEN

Dat hoorde je goed.
Maar wil jij daar met mij verschijnen?
Ik smeeek je.

BARMHARTIGHEID

Met alle medicijnen
ter wereld zou het nog niet gaan.

IEDEREEN

452 Ben je zo ziek?

BARMHARTIGHEID

Dat heb jij gedaan.
Als jij achter me had gestaan,
dan zou ik alles wat onrein is

en oorzaak van je zielenpijn is

456 gezuiverd hebben. Zie je bescheiden
en werken hier liggen.

IEDEREEN

Ik ben niet te benijden.
Geen letter die nog schoon en fijn is.
Is dit alles?

BARMHARTIGHEID

Dat de oogst zo klein is,
460 is aan mijn toestand af te lezen.

IEDEREEN

Barmhartigheid, wil mijn helper wezen,
help mij, troost mij in mijn lijden
of ik ben verloren, te allen tijde.

464 Want bezit, familie en vriendenkring
haakten af, zodra het er echt om ging.
Help jij me rekenschap af te leggen.

BARMHARTIGHEID

Ik heb met je te doen, dat moet ik
zeggen.

468 Ik hielp je, als ik het zou vermogen.

IEDEREEN

Wil je raad geven?

BARMHARTIGHEID

Dat had ik voor ogen.

hoe wel ic niet en mach vander steden.*
Noch* heb ic een suster die sal gaen mede,
472 Kennisse heetse, die u leyden sal
Ende wijsen hoemen u bereyden sal
Te trecken ter rekeninghe, die fel es*.

KENNISSE

Elckerlijc, ick sal u bewaren*.

ELCKERLIJC

Ick waen*, mi nu wel es.

476 Ick ben eens deels ghepayt van desen.*
Gods lof moeder in gheeert wesen.

DUECHT

Als si u ghe[l]eyt heeft sonder letten*

Daer* ghi U suveren sult van smetten,

480 Dan sal ic gesont werden ende comen u bij*,
Ende gaen ter rekeningen als Duecht mit di,
Om te helpen zommeren* tot uwer vruecht
Voerden oversten Heere.

ELCKERLIJC

Danck hebt, uutvercoren Duecht.

484 Ick bin ghetroot boven maten
Op u suete woerden.

KENNISSE

Nu gaen wi ons saten*

Tot Biechten. Si es een suver rivier,

Sy sal u pureren.

ELCKERLIJC

Uut reyner bestier*

488 So gaen wi tot daer. Ic bids* u beyden:
W[aer] woent Biechte?

KENNISSE

Int Huys der Salicheden.

Daer sullen wijse vinden, soudie meenen.

ELCKERLIJC

Ons Here God wil* ons gracie verleen

492 Tot* haer die ons vertroosten moet.

KENNISSE

Elckerlijc, dit is Biechte. Valt haer te voet:

Sy es voer Gode lief ende waert.

ELCKERLIJC

O gloriose bloome, diet al verclaert*

496 Ende doncker smetten doet vergaen,

Ick knyele voer u: wilt mi dwaen*

Van mijn sonden. In u aenscouwen*

Ick coem met Kennisse te mijnen behouwe*,

500 Bedroeft van herten ende seer versa[e]cht*,

Hoewel ik me niet verroeren kan

Noch: Evenwel

die fel es: hetgeen zwaar is

bewaren: beschermen

waen: denk, dat

Ik ben hierdoor enigszins gerustgesteld

letten: dralen

Daer: Daar waar

comen u bij: naar je toe komen

zommeren: de rekening op te maken

saten: begeven

Met zuivere intentie

bids: vraag het

wil: moge

Tot: Bij

verclaert: reinigt

dwaen: zuiveren

in u aenscouwen: voor uw aangezicht

behouwe: redding

versaecht: bevreesd

Ik ben te zwak om mee te reizen,
maar zal je de weg naar mijn zuster
wijzen,

472 die Zelfkennis heet en je leiden zal
en die je voorbereiden zal
op een taak die verschrikkelijk zwaar is.

ZELFKENNIS

Iedereen, ik help je.

IEDEREEN

Als dat toch waar is,

476 dan kan alles ten goede keren.
Hier moet ik God toch wel om eren.

BARMHARTIGHEID

Als zij jou is komen leiden,
kun jij je van je schuld bevrijden,
480 zodat ik gezond genoeg zal zijn
om je bij te staan in angst en pijn,
en zo kom je op alles voorbereid
bij God.

IEDEREEN

Heb dank, Barmhartigheid.

484 De ergste zorgen zijn verdreven
door jouw woorden.

ZELFKENNIS

We gaan ons begeven

naar vrouw Biecht. Zij is de rivier
die je reinigen zal.

IEDEREEN

Wij gaan van hier.

488 We gaan de tijd nu goed besteden.
Waar woont ze?

ZELFKENNIS

In 't Huis der Zaligheden¹².

Daar vinden we haar, zo zou ik denken.

IEDEREEN

Moge God ons genade schenken

492 en ons leiden tot haar die ons troosten
moet.

ZELFKENNIS

Daar is vrouw Biecht. Val haar te voet:
zij wordt door God zeer hoog geacht.

IEDEREEN

O bloem van weergaloze pracht,

496 die elke smet verdwijnen doet,
ik smeek met een bezwaard gemoed
dat hier mijn schuld wordt
weggenomen.

Met Zelfkennis ben ik gekomen,

500 door angst en zorgen zeer geplaagd,

¹² Met het Huis der Zaligheden is een kerk of kapel bedoeld. Dat is immers de plek om te biecht te gaan. Vermoedelijk wordt hiervoor weer een compartiment gebruikt (zie de inleiding). Het is mogelijk dat boven de toegang een bordje was bevestigd met 'Huys der Salicheden' erop.

ant ic ben vander Doot ghedaecht
Te gaen een pelgrimagie die groot [i]Js.
Oec moet ic rekening doen, [alst] bloot is*,

- 504** Voor Hem die doersiet alle gronde*.
Nu bid ic, Biechte, moeder van ghesonde:
Verclaert mijn brieven*, want Duecht seer
onghesont is.

BIECHTE

- Elckerlijc, u lijden mi wel kont* is.
508 Om dat ghi mit Kennisse to mi sijt comen,
So sal ic u troesten tuwer vromen*.
Oec sal ic u gheven een juweelken rene*,
Dat Penitencie heet alleene.
512 Daer suldi u lichaem mede termijnen*
Met abstinencie ende met pijnen.
Hout daer*, siet die gheesselen puere:
Dats Penitencie strang ende suere.
516 Peyst dat ons Here oeck was geslaghen
Met geesselen, dat Hi woude verdraghen
Recht voer* Sijn pelgrimagie stranghe.
Kennisse, hout hem in desen ganghe*,
520 So sal sijn Duecht werden spoedich*.
Ende emmer hoept aen* Gode oetmoedich,
Want u tijt varinck* eynden sal.
Bidt Hem ghenade. Dit suldi vinden* al,
524 Ende orboert* die harde knopen* altijd.
Kennisse, siet dat ghi bi hem sijt
Als hi tot Penitencien keert.

KENNISSE

Gaerne, Biechte.

ELCKERLIJIC

- God si hier in* gheeert.
528 Nu wil ic mijn penitencie beghinnen,
Want dlicht heeft mi verlicht van binnen,
Al sijn dese knopen strenghe ende hardt.

KENNISSE

- Elckerlijc, hoe suer dat u wert*,
532 Siet dat ghi u penitencie volstaet*.
Ick, Kennisse, sal u gheven raet,
Dat ghi u rekeninghe sult tonen bloot*.

ELCKERLIJIC

- O levende leven, o hemels broot,
536 O wech der waerheyt, o godlic wesen,
Die neder quam uut Sijns Vaders schoot
In* een suver maecht gheresen*,
Om dat Ghi Elckerlijc wout ghenesen,

alst bloot is: zoals duidelijk is
gronde: het diepst van de ziel

brieven: rekening

kont: bekend

vromen: voordeel
rene: rein

termijnen: tuchtigen

Hout daer: Pak aan

Recht voer: Vlak voor
in desen ganghe: op deze weg
spoedich: voorspoedig, gezond
aen: op
varinck: weldra
vinden: verduren (de geseling)
orboert: gebruik - *knopen*: van de
geselen

hier in: hierom

hoe ... wert: hoe zuur het ook voor je
wordt
volstaet: volbrengt

bloot: openlijk

In: Uit - *gheresen*: geboren

want ik ben door de Dood gedaagd
om een zeer zware reis te maken,
een reis tot opening van zaken
504 voor Hem die men niet kan misleiden.
Vrouw Biecht, O reinig mijn bescheiden:
laat zo Barmhartigheid genezen.

VROUW BIECHT

Ik wist van al jouw angst en vrezen.
508 Jij hebt Zelfkennis meegenomen,
dus kan hier nog iets goeds van komen.
Jou wordt een kleinood toegemeten
dat Boetedoening is geheten.¹³
512 Met onthouding en geselingen
zal het je lichaam gaan bedwingen.
Ziedaar een kwelling die zo zuur is
als de Boetedoening puur is.
516 Bedenk: ook de Here is geslagen
met zwepen, Hij wilde dat verdragen,
toen Hij Zijn pelgrimstocht wilde maken.
Zelfkennis, let op deze zaken
520 en Iedereens eerlijkheid zal genezen,
en dan zal God weer met hem wezen.
Nu jouw tijd, Iedereen, ten einde spoedt,

bid om genade. Dan komt het goed.
524 Zelfkennis, sta hem altijd bij
in zijn kastijding, wanneer hij
tot boetedoening zich bekeert.

ZELFKENNIS

Ja, graag, Vrouw Biecht.

IEDEREEN

God zij geëerd.

528 Mijn boetedoening kan beginnen,
ik voel een gloednieuw licht vanbinnen,
hoe hard ook al die knopen zijn.

ZELFKENNIS

Ja, Iedereen, zo'n zweep doet pijn,
532 maar zorg dat je het goed doorstaat.
Ik, Zelfkennis, ik geef je raad,
ik help je uit je grote nood.

IEDEREEN

o levend leven, O hemels brood¹⁴,
536 o weg der waarheid, O goddelijk wezen,
die uit een maagdelijke schoot¹⁵
als mens op aarde bent verrezen
om Iedereen weer te genezen,

¹³ Elckerlijc ontvangt een geselkoord of geselroede waaraan zulke koorden met harde knopen (vs. 524. 530) zijn bevestigd. Het werktuig wordt Penitencie genoemd. De parallel met de geseling van Christus vlak voor diens pelgrimagie (vs. 5,8) -bedoeld is de kruisdood - versterkt het effect.

¹⁴ Voordat Elckerlijc zichzelf begint te kastijden spreekt hij een gebed uit in de vorm van een refrein Vooral aan het begin wemelt het van bijbelparafrazen. Het refrein is gericht tot de drie-eenheid (strofe 1- 2) en Maria (strofe 3). Uit andere rederijkersspelen weten we dat zo'n refrein vaak werd uitgesproken terwijl in de troon een tableau vivant te zien was. Dat moet ook in Elckerlijc het geval zijn geweest.

¹⁵ Christus is Gods zoon, geboren uit een 'onbevleete maagd'. Maria namelijk was niet op de gebruikelijke wijze zwanger geworden, maar ontvangen van - bevrucht door - de Heilige Geest. Maria en haar zoon Jezus waren niet belast met de erfzonde. De erfzonde was begaan door Adam en Eva in het paradijs. Adam had van de verboden vrucht gegeten (Gen. 3). waardoor hij het mensengeslacht - Elckerlijc - onterfde of beroofde van het eeuwige leven.

540 **d**ie Adam onterfde bi Yeven rade*.
O heylighe triniteyt uut ghelesen,
Wilt mi vergheven mijn mesdade,
Want ic begheer aen U ghenade.

544 O godlijc tresoor, o coninlijc s[ae]t,
O alder werelt toeverlaet,
Specie* der engelen sonder versaden*,
Spiegel der vruecht daert al aen staet*,

548 Wiens licht hemel ende aerde bes[l]aet,
Hoort mijn roepen, al yst te spade*!
Mijn bede wilt inden troen* ontfaen.
Al bin ic sondich, mesdadich ende quaet,

552 Scrijft mi int boe ck des hemels [blade],
Want ic begheer aen U ghenade.
o Maria, Moeder des Hemels almag[h]tich,
Staet mi ter noot* bi voordachtich*,

556 Dat mi die Viant* niet en verlade*.
Want nakende is mi die doot crachtich.
Bidt voer mi Dijnen Sone* voerdachtich,
So dat ic mach gaen inden rechten pade,

560 Daer die wegen niet en sijn onra[ch]tich*.
Maect mi Uwes kints rijc delachtich,
So dat ic in Sijn passie bade*,
Want ic begheer aen U ghenade.

564 Kennisse, gheeft mi die gheselen bi vramen*
Die Penitencie hieten bi namen.
Ic salt* beghinnen. God geefs mi gracie!

KENNISSE

Elckerlijc, God gheve U spacie.

568 So ghevix* U inden naem ons Heeren,
Daer ghi ter rekeninghe moet keeren.

ELCKERLIJC

Inden naem des Vaders ende des Soens, mede
Des Heylige Gheests, inder drievuldichede,

572 Beghin ic mijn penitencie te doen.
Neemt, lichaem! Voer dat* ghi waert scoen*
Mij te bringhen inden wech der plaghen.
Daer om moetti nu sijn gheslaghen.

576 Ghi hebbes wel verdient ghewarich*.
Ay broeders, waer soe moecht door penitencie waen,
Tseghen* dat ghi U [pelgrimagie] moet gaen
Die Elckerlijc moet nemen aen.

DUECHT

580 God danc, ic beghin nu wel te gaen,
Want Elckerlijc heeft mi ghenesen.
Dies wil ic eewich bi hem wesen.
Oeck sal ic sijn weldaet clareren*.

584 Dies wil ic bi* hem gaen te tijde*.

KENNISSE

Elckerlijc, sijt vro ende blijde,
U weldaet coemt, nu sijt verhuecht.

ELCKERLIJC

Wie maecht sijn, Kennisse?

bi Yeven rade: door Eva's list, schuld

Specie: Soort - sonder versaden: nooit
genoeg
daert ... staet: waarvan alles afhangt

te spade: te laat
troen: hemel

ter noot: in de nood - voordachtich:
scherpzinnig
die Viant: de duivel, Satan - verlade: in
het nauw brengt
Dijnen Sone: Christus

onrachtich: krom

in ... bade: door Zijn lijden gezuiverd
wordt
bi vramen: tot mijn voordeel

salt: zal het (de penitentie)

ghevix: geef ik ze (de geselen)

Voer dat: Voorheen - scoen: kloek

ghewarich: inderdaad

Tseghen: Tegen de tijd dat

clareren: verkondigen
bi: naar - te tijde: nu

540 die sedert Adam was beladen
met schuld. Drie-eenheid uitgelezen,
vergeef mij al mijn slechte daden.
Here, bij U vind ik genade.

544 Hemelse schat, koninklijk zaad,
ons aller troost en toeverlaat,
ons enig licht op duistere paden,
spiegel der vreugde, vroeg en laat,

548 wiens licht door hemel en aarde gaat,
ik roep U! Wil mij niet versmaden.
Voor bidden is het nooit te laat.
Al ben ik zondig, vol van kwaad,

552 laat het mij niet voor eeuwig schaden.
Here, bij U vind ik genade.
Maria, Moeder des Hemels almachtig,
wees mijn spijt en berouw indachtig,

556 opdat de duivel me niet zal verraden.
De Dood is zo dichtbij, zo krachtig.
Bid voor mij, Uw gebed is machtig
en het weegt op tegen mijn daden,

560 die slinks waren en twijfelachtig.
Maak me het rijk van Uw kind
deelachtig,
opdat ik in Zijn licht kan baden.
Vrouwe, bij U vind ik genade.

564 Zelfkennis, geef mij de harde
zweepslagen
die de naam Boetedoening dragen.
Ik ga beginnen. Bij mijn leven!

ZELFKENNIS

Dat God je de tijd nog moge geven.

568 Ik laat ze je voelen, die scherpe knopen,
om je van de verdoemenis vrij te kopen.

IEDEREEN

In de naam van de Vader en de Zoon en
de Heilige Geest, die daarboven wonen,

572 doe ik boete, kastijd ik mij.

Pak aan, lichaam! Jij was vroeger zo vrij
om me naar poelen van zonde te dragen.
Daarom zul je worden geslagen.

576 Je hebt het verdiend, het zal wel moeten.
Mensen, waarheen zul je nog moeten
gaan,
voor je de pelgrimstocht kunt doorstaan
die Iedereen ten slotte moet gaan.

BARMHARTIGHEID

580 Met mijn lijden is het gedaan,
want Iedereen heeft me genezen.

Daarom wil ik eeuwig bij hem wezen.

Ik zal overal van zijn weldaad vertellen.

584 Ook daarom wil ik hem vergezellen.

ZELFKENNIS

Iedereen, laat geen wroeging je
kwellen,

want je weldaad loont, wees dus verblijd.

IEDEREEN

Wie is daar, Zelfkennis?

Een van de 7 deugden
(en een van de 4
kardinale deugden) is
'Prudentia', de wijsheid
of voorzichtigheid.
De vrouw die haar
personificeert houdt
een spiegel in haar
rechterhand en links
een lijk, terwijl ze
over een ladder loopt.
De mensen om haar
heen zijn allen rustig
 bezig met dagelijkse
karweitjes. De Latijnse
tekst betekent: *Als je
wijs wilt zijn, denk dan
altijd aan de toekomst
en houdt alles vooraan
in je hoofd.* De gravure is
van Pieter Brueghel de
Oude (1559).

KENNISSE

et is u Duecht:
588 Gans* ende ghesonr op die beene.

Gans: Heelhuids

ELCKERLIJC

Van blijscappen ic weene.
Nu wil ic meer slaen dan te voren.

DUECHT

Elckerlijc, pelgrijm uutvercoren,
592 Ghebenedijt sisi, sone der victorien,
Want u is nakende dlicht der glorien.
Ghi hebt mi ghemaect al ghesont,
Des sal ic u bi bliven teewigher stont.
596 God sal dijnre* ontfermen, hebt goet
betrouwen.

dijnre: zich over je

ELCKERLIJC

Welcoem Duecht, mijn oghen douwen*
In* rechter oetmoedigher blijscap soet.

douwen: worden vochtig
In: Van

KENNISSE

En slaet niet meer, hebt goeden moet.
600 God siet u leven inden throone!
Doet aen dit cleet* tuwen loone.
Het is met uwen tranen bevloeyt.
Dus draechtet vrij, onghemoe[y]t*,
604 Oft anders soudijt voor Gode gemissen.

cleet: boetekleed

onghemoeyt: ongehinderd

ELCKERLIJC

Hoe heet dit cleet?

KENNISSE

Tcleet van Berouwenissen.
Het sal Gode alte wel* behaghen.

alte wel: zeer

DUECHT

Elckerlijc, wilt dat deet aendrag[h]en,
608 Want Kennisse hevet u aenghedaen.

ELCKERLIJC

Soe wil ic berouwenisse ontfaen,
Om dat God dit deet heeft so weert*.
Nu willen wi gaen onverveert.
612 Duecht, hebdi ons rekening he daer?

heeft so weert: zo hoogschat

DUECHT

[ae ick, Elckerlijc.

ELCKERLIJC

So en heb ic ghenen vaer*.
Op vrienden, en wilt van mi niet sceyden.

vaer: vrees

KENNISSE

Neen wi, Elckerlijc.

ZELFKENNIS

Barmhartigheid:

588 die hoeft zich niet meer in bed te
verschuilen.

IEDEREEN

Nu moet ik van vreugde huilen.

Ik zal me kastijden meer dan tevoren.

BARMHARTIGHEID

Iedereen, pelgrim uitverkoren,

592 wees gezegend, zoon van de victorie,
want nu genaakt het licht van de glorie.

Jij maakte me weer gezond en wel,
dus blijf ik voor eeuwig je metgezel.

596 God onthoudt je niet langer zijn zegen.

IEDEREEN

Nu moet ik toch langs mijn ogen vegen:
dat dit mag gebeuren, doet me zo goed.

ZELFKENNIS

Kastijd je niet langer, heb goede moed.

600 God ziet jou vanuit Zijn woning!

Trek dit kleed aan: 't is Zijn beloning. ¹⁶

Het is doordrenkt met menige traan
van jouw grote wroeging. Dus trek het
aan

604 om in dat gewaad de Heer te
aanschouwen.

IEDEREEN

Hoe heet het?

ZELFKENNIS

Het Kleed van Berouwen.

Het zal de Here God behagen.

BARMHARTIGHEID

Ja Iedereen, jij moet het dragen,

608 want Zelfkennis heeft het meegebracht.

IEDEREEN

Het kleed waarin ik vergeving verwacht
voor alles wat ik heb misdaan.

Zonder angst en vrees kunnen we nu
gaan.

612 Heb jij de rekening, Barmhartigheid?

BARMHARTIGHEID

Ja, vriend.

IEDEREEN

Ik ga, van angst bevrijd.

Vrienden, wil nu niet van me scheiden.

ZELFKENNIS

Wij niet.

¹⁶ Kennisse hangt Elckerlijc een boetekleed om, dat even later Kleed van Berouwen wordt genoemd (vs. 605). Het ging vermoedelijk om een haren kleed naar voorbeeld van het kleed van kameelhaar dat Johannes de Doper droeg (Matth. 3:4).

Een andere cardinale deugd is 'Justitia', de rechtvaardigheid. Deze allegorische voorstelling van een geblinddoekte vrouw met een zwaard in de ene hand en een weegschaal in de andere hand, komen we ook in de 21e eeuw nog vaak tegen. Om haar heen worden allerlei straffen en folteringen voltrokken. De Latijnse tekst betekent: *Het doel van de wet is ofwel het corrigeren van degene die gestraft wordt, of anderen te verbeteren door dit voorbeeld, of er voor te zorgen dat de bevolking veiliger leeft door overtreders te verwijderen.* De gravure is van Pieter Brueghel de Oude (1559).

SCOPVS LEGIS EST AVT VT EV QVE PVNIT EMENDET, AVT POENA
EIVS CAETEROS MELIORES REDDET AVT SVBLATIS MALIS CAETERI SECVRIORES VIVAT.

DUECHT

616 hi moet noch met u leyden
Drie personen van groter macht.

ELCKERLIJC

Wie souden si wesen?

DUECHT

Wijsheyt ende u Cracht,
U Schoonheit en mach niet achter bliven.

KENNISSE

Noch moetti hebben, sonder becliven,
620 U Vijf Sinnen als u [berader].

ELCKERLIJC

Hoe soude icxse ghecrighen*?

ghecrighen: mee krijgen

KENNISSE

Roepse alle gader,
Si sullent hooren al sonder verdrach.

ELCKERLIJC

Mijn vrienden, coemt alle op mijnen dach*:
624 Wijsheyt, Cracht, Schoonheyt ende Vijf Sinnen.

mijnen dach: de dag dat ik voor God
verschijn

CRACHT

Hier sijn wi alle tot uwer minnen.
Wat wildi van ons hebben ghedaen?

DUECHT

Dat ghi met Elckerlijc wilt gaen
628 Sijn pelgrimagie helpen volbringhen,
[Want hi gedaecht is ter rekeningen]
Voor Gode te comen onghelet*.
Siet oft ghi mede wilt.

onghelet: meteen

SCHOONHEIT

Wie willen alle met*,
632 Tsjinen* hulpen ende tsijnen rade.

met: mee

Tsijnen: Tot zijn

VROETSCAP

Dat willen wi certeyn.

ELCKERLIJC

o almoghende God, ghenade.
U love ic dat ic dus heb ghebracht:
Vroescap, Schoonheyt, VijfSinnen ende Cracht
636 Ende mijn Duecht met Kennisse claer.
Nu heb ic gheselschap te wille* daer.
Ic en geerder* niet meer te minen verdoene*.

te wille: naar mijn zin

geerder: verlang - *te minen verdoene*:

voor mijzelf

stout: dapper

Al waert te: Al moest ik

CRACHT

Ick blive u bi, sto[u]t* ende koene,
640 Al waert te* gaen in eenen strijt.

VIJF SINNEN

Ende ic, al waert die werelt wijt,
Ic en scheyde van u in gheenre* noot.

gheenre: geen

BARMHARTIGHEID

Laat je ook nog begeleiden

616 door drie personen met grote macht.

IEDEREEN

Wie dan?

BARMHARTIGHEID

Je Verstand en Kracht

en je Schoonheid moeten je vergezellen.

ZELFKENNIS

Roep ook, zonder het uit te stellen,

620 je Vijf Zinnen, die je adviseren.

IEDEREEN

Die ook?

ZELFKENNIS

Je moet ze inviteren,

er is er niet één die ontbreken mag.

IEDEREEN

Vrienden, komt allen, dit is mijn dag:

624 Verstand, Kracht, Schoonheid en mijn Vijf Zinnen.

KRACHT

Waar moeten we vandaag aan beginnen,
wat wil je dat er wordt gedaan?

BARMHARTIGHEID

Jullie moeten met Iedereen meegaan,

628 die een pelgrimstocht moet maken
en God opening van zaken,
ja God rekenschap geven moet.
Ga met hem mee.

SCHOONHEID

Ja, dat is goed.

632 Wij zullen hem hulp geven en hem raden.

VERSTAND

Dat doen we.

IEDEREEN

Nu prijs ik Gods genade,

omdat Hij hier bijeen heeft gebracht:

Verstand en Schoonheid, Vijf Zinnen en Kracht,

636 mijn Zelfkennis en mijn Barmhartigheid.
Met hen ben ik tot de reis bereid,
kan ik de zware tocht gaan wagen.

KRACHT

Ik zal me sterk en moedig gedragen,

640 elk gevecht durf ik wel aan.

VIJF ZINNEN

Al zou je naar 't eind van de wereld
gaan,

ik laat je niet alleen in de nood.

Een van de 7 deugden is 'temperantia', gematigdheid of zelfbeheersing. 'Temperantia' staat hier geschreven op de zoom van de jurk van de vrouw in het midden. Ze draagt een klok op haar hoofd, een bril in haar hand, en er ligt een wiek van een windmolen aan haar voeten. Rondom haar zijn de 'Zeven Vrije Kunsten' afgebeeld (zie bulkboek LK04 van Mariken van Nieuwmeegen). Er wordt veel gemeten, de hoogte van een pilaar, de omvang van de aarde, de afstand tussen sterren. Rechts onder leren studenten het alfabet terwijl links een koor en een orkest musiceren. De Latijnse tekst betekent: *We moeten zorgen dat we, in onze toewijding aan zinnelijk plezier, niet verkwistend of wellustig worden, maar ook dat we niet, uit gierigheid, in domheid en smerigheid leven.* De gravure is van Pieter Brueghel de Oude (1559).

SCHOONHEYT

644 **S**o en sal ick oeck* tot in die doot,
Corner af datter af comen mach.

VROETSCAP

Elckerlijc, wes ic u doe ghewach*:
Gaet voersienich* ende al met staden.
Wi sullen u alle duecht raden*.

648 Ende sullen u helpen wel bestieren*.

ELCKERLIJC

Dit sijn die vrienden die niet en faelgieren*.
Dat lone hem God, die hemelsche Vader.
Nu hoort, mijn vrienden alle gader:

652 Ick wil gaen stellen mijn testament
Voor u allen hier in present.
In caritaten* ende in rechter oetmoe[de]
Deel ic den armen van mijnen goede

656 Deen helpt, ende dander helpt daer [ane]
Ghevick daer si schuldich is te [gane]*.
Dit doen ic den Viant nu te schanden,
Om los te gaen uut sinen handen,

660 Nae mijn leven in [desen] daghe.

KENNISSE

Elckerlijc, hoort wat ick ghewaghe:
Gaet totten priesterliken staet,
Ende siet dat ghi van hem ontfaet
664 Tsacrament* ende Olijs* mede.
Dan keert hier weder tot deser stede*.
Wi sullen alle nae u verbeyden.

VIJF SINNEN

Iae, Elckerlijc, gaet u bereyden:

668 Ten is keyser, coninc, hertoghe of grave
Die van Gode hebben alsulcken [gave]
Als die minste priester doet alleene:
Van alden sacramenten reene

672 Draecht hi den slotel, al doer bereyt*
Tot* des menschen salicheyt,
Die ons God teender* medecijne
Gaf uuter herten Sijne,

676 Hier in desen aertschen leven.
Die heylighe sacramenten seven:
Doopsel, vormsel, priesterscap goet
Ende tSacrament, God[s] vleesch ende bloet,

680 [Biechte,] huwelic ende tHeylich Olyzel met*,
Dit zijn die seven onbesmet:
Sacramenten van groter waerden.

ELCKERLIJC

Ic wil Gods lichaem minlic aenvaerden

684 Ende oetmoedelijc totten priester gaen.

VIJF SINNEN

Elckerlijck, dat is wel ghedaen.

en ... oeck: zal ik ook niet

wes ... ghewach: luister naar wat ik je zeg
voersienich: bedachtzaam

alle duecht raden: tot deugdzaamheid
aanzetten

wel bestieren: zich juist te gedragen
faelgieren: falen

caritaten: naastenliefde

daer ... gane: aan mijn erfgenamen

Tsacrament: De eucharistie - Olijs:
Heilig Oliesel
stede: plaats

bereyt: goedwillend
Tot: Tegenover
teender: tot een

met: inclus

SCHOONHEID

Ik ga met jou tot in de dood

644 en wat ervan komt, dat komt ervan.

VERSTAND

Iedereen, wees een voorzichtig man:
hoed je altijd voor onberaden
en voor onbezonnen daden,

648 wil op onze raad vertrouwen.

IEDEREEN

Op deze vrienden kan ik bouwen.

Here God, wees mét hen. Amen.

Vrienden, wij zijn hier tezamen

652 en aan allen, hier present,

openbaar ik mijn testament.

De helft van wat ik heb bezeten
gaat naar de armen, zo laat ik weten.

656 De andere helft is het verplichte
bedrag voor neven en voor nichten.
Door deze schenking mag ik hopen
de duivel alsnog te ontlopen

660 na een wel zeer losbandig leven.

ZELFKENNIS

Dan wil ik je de raad nog geven

dat je je tot een priester wendt.

Als jij van hem het Sacrament

664 en 't Oliesel hebt aangenomen,

dan moet je weer naar ons toe komen.

Wij zullen hier je komst verbeiden.

VIJF ZINNEN

Iedereen, ga je voorbereiden:

668 koningen, hertogen en graven,
zelfs keizers hebben niet de gave
van de minste priester in den lande:
die heeft de sleutel in zijn handen

672 tot elk zeer heilig sacrament.

En het is je toch bekend

dat God zelf ze uit Zijn reine

hart ons gaf, als medicijnen

676 in ons onzekere aardse leven.

De sacramenten, het zijn er zeven:

doopsel, vormsel, priesterschap, hier
kom je met Gods vlees en bloed al op

vier.

680 Huwelijk, biecht, Heilig Oliesel zijn
vijf, zes en zeven, voor altijd rein:
sacramenten van grote waarde.

IEDEREEN

Ik wil Gods lichaam met liefde

aanvaarden¹⁷

684 en deemoedig naar de priester gaan.

VIJF ZINNEN

Iedereen, dat is wel gedaan.

17 Het belangrijkste sacrament is de eucharistie, de maaltijd van Gods lichaam. Tijdens de mis veranderen brood en wijn in het lichaam en het bloed van Christus (de transsubstantiatie). Dat gebeurt op het moment van de consecratie, wanneer de priester de woorden 'Hoc est enim Corpus Meum' - 'Want dit is Mijn lichaam' - spreekt (Matth. 26:26). Dit zijn ook de vijf woorden waarop Vijf Sinnen doelt in vs. 693. Door de eucharistie krijgt de gelovige deel aan de verlossing die Christus heeft gebracht door te sterven aan het kruis.

688 **G**od laet u* met salieheden volbringen.
 Die priester gaet boven alle dinghen:
Si* zijn die ons die Schriftuere leeren
 Ende den mensche van sonden keeren.
 God heeft hem meer machts ghegheven
 Dan den ynghelen int eewich leven,
692 Want elc priester kan maken claer
 Met vijf woerden opten outaer
 Inder missen, des zijt vroet,
 Gods lichaem, warachtich vleesch ende bloet,
696 Ende handelt* den Scepper tusscen zijn handen.
 Die priester bint ende ontbint alle banden
 Inden hemel ende opter aerde.
 Och edel priester van groter waerde,
700 Al custen wi u voetstappen, gi waret waert.
 Wie van sonden troost begaert*,
 Die en connen vinden gheen toeverlaet
 Dan aenden priesterliken staet.
704 Dit heeft die Heere den priester ghegheven,
 Ende zijn in Zijn stede hier ghebleven,
 Dus zijn si boven die eng helen gheset.

KENNISSE

Dats waer* diet wel hout onbesmet.
708 Mer doen Hi* hinc met groter smerten
 Aent cruce, daer gaf Hij ons uut Zijnder herten
 Die seven sacramenten met seere*.
 Hi en vercoft ons niet, die Heere.
712 Hier om dat Sinte Peter lijdt*,
 Dat si alle zijn vermaledijt
 Die God copen oft vercopen
 Ende daer af* ghelt nemen* met hoopen.
716 Si gheven den sondaer quaet exempel!
 Haer kinder lopen inden tempel*,
 Ende som* sitten si bi wiven
 In onsuverheyt van liven.*
720 Dese zijn emmers haers sins onvroet*.

VIJF SINNEN

Ic hope, of* God wil, dat niemant en doet.
 Daer om laet ons die priester eeren
 Ende volghen altijt haer leeren.
724 Wi zijn haer scapen ende si ons herden,
 Daer wi alle in* behoet werden.
 Laet dit wesen niet meer vermaen.*

DUECHT

Elckerlijc coemt. Hi heeft voldaan.
728 Dus laet ons zijn op ons hoede*.

ELCKERLIJC

Heer God, mi is so wel te moede,

laet u: late het

Si: De priesters

handelt: neemt

begaert: verlangt

Dats waer: Dat gaat op voor

Hi: Christus

seere: smart

lijdt: belijdt, zegt

daer af: daarvoor - *nemen:* ontvangen

tempel: kerk

som: soms

In onkuisheid

haers sins onvroet: buiten zinnen

of: als

in: door

Laten we hier verder niet over spreke

op ons hoede: oplettend

Dit zal de Heer wel goed bevallen,
 want de priesters gaan boven allen:
 688 zij zijn het die ons de bijbel leren
 en die de mensen kunnen bekeren,
 waarmee God ze meer macht heeft
 gegeven
 dan de engelen in het eeuwig leven,
 692 want met vijf woorden op het altaar
 krijgt elke priester het voor elkaar
 dat het volk de Heer ontmoet:
 Gods lichaam, waarachtig vlees en
 bloed,
 696 heeft de priester dan in zijn handen¹⁸.
 De priester bindt en ontbindt alle
 banden
 in de hemel en op de aarde.
 Edele priester van grote waarde,
 700 u verdient het dat men uw voetstappen
 kust.
 Wie wil boeten voor zonde en lust,
 vindt nergens anders toeverlaat
 dan bij de priesterlijke staat.
 704 Christus verliet het aardse leven
 en de priesters heeft Hij Zijn plaats
 gegeven,
 die dus hoger dan de engelen zijn.

ZELFKENNIS

Men houde dan wel zijn priesterschap
 rein.
 708 Toen Hij aan het kruis hing met grote
 smarten,

toen schonk Hij ons van ganser harte
 de sacramenten, alle zeven.
 Hij heeft ze ons niet verkocht, maar
 gegeven.
 712 En 't is daarom dat Sint-Pieter vervloekt
 wie in deze dingen zijn voordeel zoekt,¹⁹
 dat Sint-Pieter vervloekt wie God
 verkopen,
 met een winst die aardig op kan lopen.
 716 Geven zulke priesters dan geen slecht
 voorbeeld?
 Aldus worden ook die priesters
 beoordeeld
 die verdachte percelen betreden
 en roepen om vrouwen van lichte zeden,
 720 want zo'n priester begrijpt zijn roeping
 niet goed.

VIJF ZINNEN

We nemen maar aan dat geen priester
 dat doet
 en moeten daarom de priesters eren
 en goed onthouden wat ze ons leren.
 724 Zij zijn de herders en wij de schapen
 en wij mogen hopen dat zij niet slapen.
 Zand erover, had ik zo gedacht.

BARMHARTIGHEID

Daar is Iedereen. Zijn taak is volbracht.
 728 Luister naar zijn wedervaren.

IEDEREEN

Ik ben zo gelukkig ... God zal me
 bewaren!

¹⁸ De priester neemt tijdens de consecratie het brood in de vorm van een hostie in zijn handen. Door middel van de sacramenten bindt en ontbindt hij banden zowel op aarde als in de hemel. Vs. 697-698 is een parafrase van de woorden die Christus tot de apostel Petrus spreekt (Matth. 16: 19). Priesters werden beschouwd als de opvolgers van Christus' apostelen.

¹⁹ In de Handelingen der Apostelen staat het verhaal over Simon de tovenaars, die tracht in ruil voor geld in het bezit te komen van de gave van handoplegging waarmee de kracht van de Heilige Geest kan worden overgebracht. Petrus veroordeelt hem (Hand. 8:20). Het voor geld verkopen van sacramenten of andere geestelijke goederen werd naar Simon de tovenaars simonie genoemd.

- d**at ic van vruechden wene als een kint!
Ic hebbe ontfanen mijn Sacrament
732 Ende dat Olizel mede. Danc heb diet riet*.
Nu vrienden, sonder te letten yet*,
Ick danck Gode dat ic u allen vant.
Slaet aen dit roeyken* alle u hant
736 Ende volghet mi haestelic na desen*.
Ick gae vore daer* ic wil wesen.
Ons Heere God wil mi gheleyden!

CRACHT

- Elckerlijc, wi en willen van u niet sceyden
740 Voer ghi ghedaen hebt dese vaert.

VROETSCAP

Wi blivens u bi onghespaert*,
Also wi gheloeft oec langhe.*

KENNISSE

- Och, dits een pelgrimage seer strange
744 Die Elckerlijc sal moeten gaen.

CRACHT

Elckerlijc, siet hoe wi u bi staen:
Sterck, vroem, en hebt gheen vaer*.

ELCKERLIJ

- Ay mi, die leden zijn mi so swaer,
748 Dat si gaen b[e]ven doer den gru*.
Lieve vrienden, wi en willen niet keeren nu!
Sal ic mijn pelgrimage betalen*,
So moet ic hier binnen dalen
752 In desen put* ende werden aerde.

SCHOONHEYT

Wat? In desen putte?

ELCKERLIJ

Ja, van desen waerden*
Soe moeten wi werden, dein ende groot.

SCHOONHEYT

Wat? Hier in versmoren?

ELCKERLIJ

- Ja, hier in versmoren ende bliven doot
756 Ter werelt*, mer levende wesen altijt
Voerden oversten Heere.

diet riet: die het aanraadde
sonder ... yet: niet langer gewacht

roeyken: pelgrimsstaf
na desen: na dit alles
daer: naar de plek waar

onghespaert: altijd
Zoals we altijd beloofd hebben

vaer: vrees

gru: schrik

betalen: volbrengen

put: graf

waerden: kwaliteit. hoedanigheid

Ter werelt: Op aarde

Ik, die als een kind aan het huilen ging,
 toen ik het Sacrament ontving
 732 en het Oliesel. Heb dank voor die raad,
 vrienden, die mij zo ter harte gaat.
 Ik dank God, dat ik jullie allen vond.
 Leg deze staf tegen je mond²⁰
 736 en volg mij dan. Ik ben vol verlangen
 om nu de reis echt aan te vangen.
 De Here God zal me geleiden!

KRACHT

Iedereen, wij zullen niet van je scheiden
 740 voor deze reis ten einde is.

VERSTAND

Wij volgen door licht en duisternis,
 wij doen wel degelijk wat we beloven.

ZELFKENNIS

Iedereen zal een niet te geloven
 744 zware pelgrimstocht moeten gaan.

KRACHT

Wacht maar hoe wij je bij zullen staan:
 moedig en sterk in elk gevaar.

IEDEREEN

Mijn ledematen worden zo zwaar,
 748 ik sidder over mijn hele lijf.
 Keer niet om! Lieve vrienden, blijf,
 nu ik, om het einddoel te halen,
 in deze put af moet gaan dalen,
 752 tot stof en aarde moet wederkeren.

SCHOONHEID

Wat? In die put?

IEDEREEN

Om tot stof te verteren.
 Dat is het lot van arm en rijk.

SCHOONHEID

Wat? Hierin stikken?

IEDEREEN

Stikken in slijk.
 756 Pas dan vangt het eeuwige leven aan
 bij God de Heer.

20 Over de betekenis van het woord *roeyken* (hier vertaald als staf) zijn de meningen verdeeld. De een denkt aan een kruisje, de ander aan een pelgrimsstaf. Gelet op de context ligt een stok of staf het meest voor de hand. Het was een onafscheidelijk attribuut van een pelgrim en bovendien groot genoeg om met zijn vijven de hand aan te slaan. Zo gaan ze op weg naar het graf.

'Fortitudo' of moed en standvastigheid is een van de zeven deugden. In deze allegorische voorstelling staat Fortitudo bovenop een draak, met een aambeeld op haar hoofd en een zuil in haar hand. Om haar heen bestrijden mannen en vrouwen de Zeven Hoofdzonden. Op de achtergrond een fort met de vlaggen van de 4 Evangelisten (Matteüs, Marcus, Lucas en de apostel Johannes). De Latijnse tekst betekent: *Het overwinnen van de eigen impulsen, het beteugelen van de woede en de andere ondeugden en emoties: dat is de ware Fortitudo*. De gravure is van Pieter Brueghel de Oude (1559).

SCHOONHEYT

Ick schelt u al quijt.*
Adieu! Vaert wel! Ic schoer mijn scout. [Ick gae
als de domme].*

ELCKERLIJC

Wat? Schoonheyt!

SCHOONHEYT

Ic bin al dove. Ic en saghe niet omme,

760 Al mocht mi* [alder werelt schat baten*]!

ELCKERLIJC

Waer op wil ic mi verlaten?

Schoonheyt vliet oftmense jaechde*.

Nochtan te voren, doen ic haer vraechde,

764 Woude si met mi sterven ende leven.

CRACHT

Elckerlijc, ic wil u oec begheven.

U spel en behaecht mi niet te deghe*.

ELCKERLIJC

Cracht, suldi mi oec ontgaen*?

CRACHT

Ja, ic wil seker weghe*.

768 Daer mede ghesloten, een voer al*.

ELCKERLIJC

Lieve Cracht, ontbeyt* noch.

CRACHT

Bi Sinte Loy*, ick en sal*.

Waendi dat ic in dien put wil versmoren?

ELCKERLIJC

En suldi mi dan ontgaen?

CRACHT

Ja ick, tes al verloren,

772 Al soudi uwen navel uut krijten*.

ELCKERLIJC

Suldi aldus u ghelofte quijten*?

Ghi soudt mi bi bli[v]en, so ghi seyt*.

CRACHT

Ick heb u verre ghenoech gheleyt.

776 Oec sidi oudt ghenoech, ic waen,

U pelgrimagie alleen te gaen.

Mi es leet dat icker heden quam.*

ELCKERLIJC

Ay, lieve Cracht, ic make u gram*.

CRACHT

780 Tes al verloren. Rust u hoeft*

Ende gaet int doncker huys*.

ELCKERLIJC

Dit en had ic u niet gheloeft*.

Van mij hoeft je niet
Ik schuur mijn gat. Ik ga ervandoor als
de *domme*: alsof ik van niets weet

mi: ik - *baten*: krijgen

oftmense jaechde: alsof men ze verjaagde

niet te deghe: niet helemaal

ontgaen: verlaten

weghe: weg
een voer al: eens en voor altijd

ombeyt: wacht

Sinte Loy: Sint-Eligius - *en sal*: zal niet

crijten: schreeuwen

quijten: inlossen
seyt: zei

Het verdriet mij dat ik zover ben gegaan

gram: boos

Rust u hoeft: Leg je hoofd neer
doncker huys: graf

u niet gheloeft: van jou niet verwacht

SCHOONHEID

Maar ik moet gaan.

Adieu! Vaarwel! Mijn naam is haas. Ik ga hem smeren.

IEDEREEN

Schoonheid!

SCHOONHEID

Ja, ik ben doof. Ik zou daar omkeren!

760 Ik ben daar gek! Voor geen miljoenen!

IEDEREEN

Nu zinkt de moed me in de schoenen:
als door de duivel op de hielen gezeten
vlucht Schoonheid daar, die me ooit liet
weten

dat ze me zou volgen in sterven en leven.

KRACHT

En ik, jouw kracht, ga je ook begeven.

Jouw toestand maakt me te neerslachtig.

IEDEREEN

Kracht, ga je weg?

KRACHT

Wis en waarachtig

768 en daarmee basta. Ik vertrek.

IEDEREEN

Blijf nog heel even.

KRACHT

Ik ben daar gek.

Dacht jij dat ik in die put wou stikken?

IEDEREEN

Ga je echt?

KRACHT

Al sta je ook te snikken,

772 ik ga. Al huil je ook tranen met tuiten.

IEDEREEN

En met jou dacht ik een verbond te
sluiten.

Je had gezworen me bij te staan.

KRACHT

Maar ik ben toch ook ver meegegaan

776 en jij bent oud en wijs genoeg, Iedereen,
voor die pelgrimstocht. Dus ga alleen.

Dit is een omgeving die ik haat.

IEDEREEN

Ach, Kracht, nu ben je ook nog kwaad.

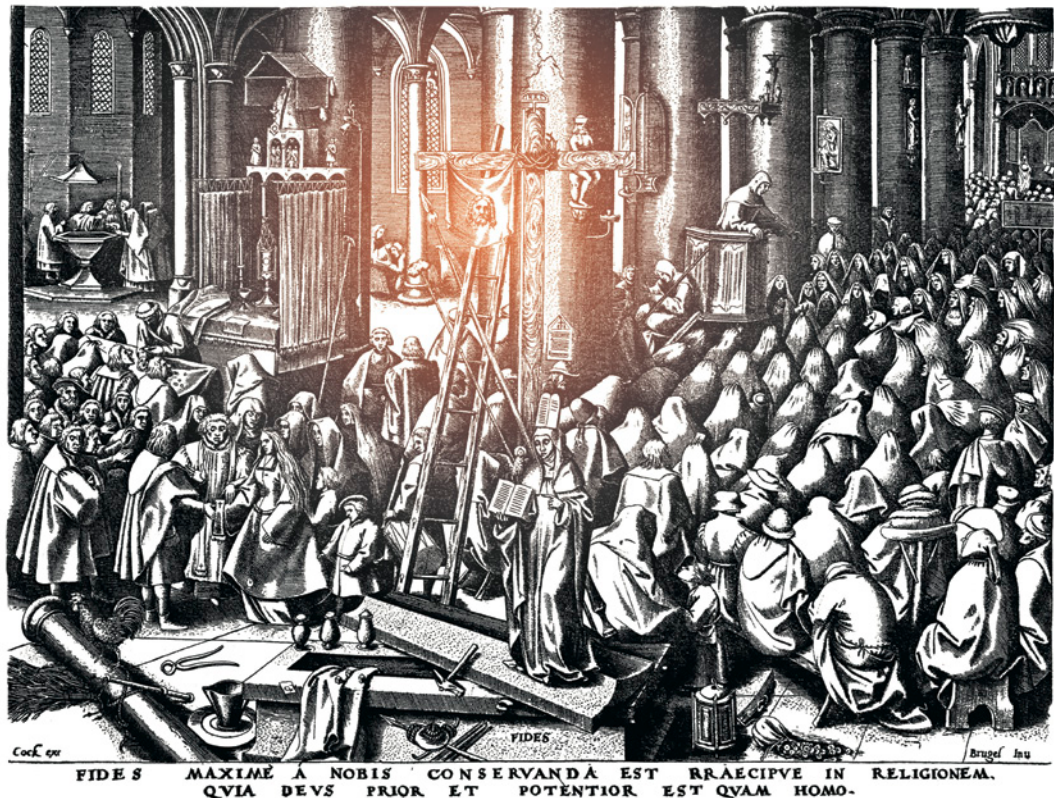
KRACHT

780 Zet alle hoop maar uit je hoofd
en ga het donkere huis in.

IEDEREEN

Wie had dit ooit geloofd?

Naast de vier 'kardinale deugden' zijn er 3 'goddelijke deugden', Geloof, Hoop en Liefde. Geloof oftewel Fides is hier weergegeven in een kerk door een non die op het geopende graf van Jezus Christus staat, met de stenen tafelen op haar hoofd, en het Nieuwe Testament in haar hand. De gelovigen om haar heen wachten op de sacramenten. Een monnik preekt intussen vanaf de preekstoel. De Latijnse tekst betekent: *Bovenal moeten we blijven geloven, want God komt op de eerste plaats, en is machtiger dan de mensheid.* De gravure is van Pieter Brueghel de Oude (1559).

784 **W** ie wil hem verlaten op zijn Cracht?
Si vliet [als] mist doet uuter gracht.
Schoonheit is als wint die vlieghet.
Ay, getrouwe vrienden. dat ghi dus lieget.
Ghi seydet mi toe schoon ter kore*.

VROETSCHAP

Elckerlijc, ic wil oeck gaen dore*
788 Ende nemen uutstel* van desen.
Waendi dat wi hier in* willen wesen?
Hoet u van dien. ic wils mi wachten.*

ELCKERLIJC

O Vroetschap. Vroetschap!

VROESCHAP

Ick en wil niet mede.

792 Tes verloren ghevroescapt, claeer?*

ELCKERLIJC

Lieve Vroeschap. coemt doch soe nae[r]
Dat ghi hier binnen den gront aensiet.
Ick bidts u oetmoedelijc.

VROESCHAP

Bi Sinte Loy. ick en doe des niet.

796 Mi rouwet dat icker ye* quam so bi.

ELCKERLIJC

Och. al mist dat God niet en si.*
Schoonheyte, Cracht ende Vroescap groot.
Het vliet van Elckerlijc, als coemt de doot.

800 Arm mensche, waer sal ic nu op le[n]en*?

VIJF SINNEN

Elckerlijc, ic wil oec henen
Ende volghen den anderen die u ontwerpen*.

ELCKERLIJC

Och lieve Vijf Sinne!

VIJF SINNEN

Ick en wil daer niet aen winnen.*

804 Dat ghi veel roept, ten mach nyet baten.

ELCKERLIJC

Och, suldi mi alle gader laten?

DUECHT

Neen wi, Elckerlijc. Zijt ghest[i]lt.

ELCKERLIJC

Ay mi, mijn VijfSinne!

VIJF SINNEN

Roept al dat ghi wilt.

808 Ghi en sult mi niet meer van voor bekijken.

ELCKERLIJC

Lieve Duecht, blijft ghi bi mi?

schoon ter kore: mooi in koor

dore: ervandoor

nemen uutstel: ontsla mezelf

hier in: in het graf

Denk dat maar niet, ik hoed me ervoor

Het is nutteloos 'Vroetscap' te roepen,
duidelijk?

ye: ooit

Och, alles faalt wat niet goddelijk is

lenen: steunen

ontwerpen: verlaten

Ik ben er niet bij gebaat

Maar wie vertrouwt er ook op zijn
Kracht?

Hij vlucht als nevel uit een gracht,

784 en ook mijn Schoonheid is gevlogen.

Vrienden, je hebt me voorgelogen
in je opbeurende gesprekken.

VERSTAND

Iedereen, ik ga ook vertrekken,

788 ik laat die beker aan mij voorbijgaan.

Jij dacht dat wij je zouden bijstaan,
maar dat was enkel een illusie.

IEDEREEN

Verstand, Verstand!

VERSTAND

Ik wil geen ruzie,

792 maar het is uit tussen jou en mij.

IEDEREEN

Mijn vriend Verstand, kom dan zo
dichtbij

dat je hierbinnen de bodem ziet.

Ik smeeek het je.

VERSTAND

Ik doe het niet.

796 Ik ben al dichtbij genoeg, tot mijn spijt.

IEDEREEN

Buiten God is geen zekerheid.

Verstand, Kracht en Schoonheid zijn in
de dood

niet langer Iedereens bondgenoot.

800 Op wie moet ik mij nog verlaten?

VIJF ZINNEN

Iedereen, ik moet je ook verlaten:
ik ga ervandoor.

IEDEREEN

Ach lieve Vijf Zinnen!

VIJF ZINNEN

Iedereen, je zult er geen garen bij
spinnen

804 dat je zo loopt te jeremiëren.

IEDEREEN

Zullen dan allen zich van mij keren?

BARMHARTIGHEID

Niet allemaal, vriend. Dus bedaar.

IEDEREEN

Ach, mijn Vijf Zinnen!

VIJF ZINNEN

Ja, roept u maar.

808 Mij zul je niet meer van voren bekijken.

IEDEREEN

Maar, Barmhartigheid, jij ...

De tweede van de drie
"goddelijke deugden" is
'Spes' oftewel hoop. De
allegorische vrouwelijke
figuur
De allegorische
vrouwelijke figuur
houdt een schep en
een suikkel in haar
handen. Zij staat op
een anker in een woeste
zee, rondom worden
schepen door enorme
vissen aangevallen
en met bemanning
tot zinken gebracht.
Linksboven proberen
mannen een brandend
huis te blussen. Op de
achtergrond ploegen
boeren hun akkers. De
Latijnse tekst betekent:
*Heel plezierig is de
overtuiging die hoop
biedt en (zij is) meer
dan nodig in het leven,
temidden van veel en
bijna onderdraaglijke
ontberingen.* De gravure
is van Pieter Brueghel de
Oude (1559).

DUECHT

ck en sal u nemmermeer beswijken*.
Om leven, om sterven, of om gheen torment.

beswijken: verlaten

ELCKERLIJC

Hier zijn ghetrouwe vrienden bekennt.*

Zo leer je je vrienden kennen

812 Alle die mi ontgaen ghemeene
Die mindie meer dan mijn Duecht alleen[e].
Kennisse, suldi mi oec begheven?

KENNISSE

Ja ic, Elckerlijc, als ghi eyndet u leven,
816 Mer seker niet eer, om gheen dangier*.

om gheen dangier: in geen geval

ELCKERLIJC

Danck hebt, Kennisse.

KENNISSE

lck en scheyde niet van hier
Voer dat ghi zijt daer ghi behoort.

ELCKERLIJC

Mi dunct, wacharmen*, wij moeten voert
820 Rekeninghe doen ende ghelden* mijn scult,
Want mijn tijt is schier* vervult.
Neemt[er] exempel aen, diet hoort ende siet,
Ende merct hoet nu al van mi vliet.

wacharmen: ach arme
ghelden: betalen
schier: bijna

824 Sonder* mijn Duecht wil met mi varen.

Sonder: Alleen

DUECHT

Alle aertsche dinghen zijn al niet.

ELCKERLIJC

Duecht, merct hoet nu al van mi vliet.

DUECHT

Schoonheyte, Cracht, Vroescap, dat hem liet,
828 Tgheselschap, die Vrienden ende Magen waren.

ELCKERLIJC

Nu merct hoet nu al van mi vliet.
Sonder mijn Duecht, die wil mit mi varen.
Ghenade, coninc der enghelen scharen,

832 Ghenade, Moeder Gods, staet mi bi.

DUECHT

Ic sal mi puer* voer Gode verclaren*.

puer: zuiver - verclaren: vertonen

ELCKERLIJCK

Ghenade, coninc der enghelen scharen.

DUECHT

Cort ons die pine, sonder verswaren,
836 Maect ons deynde los ende vri.

ELCKERLIJC

Ghenade, coninck der enghelen scharen,
Ghenade, Moeder Gods, staet mi bi.
In Uwen handen, Vader, hoe dat si,
840 Beveel ic U minen gheest in vreden.
lck vare metter Duecht.

BARMHARTIGHEID

Ik zal niet van je wijken.
Om geen leven, geen sterven, geen
foltering.

IEDEREEN

Ziedaar wat er bleef van mijn
Vriendenkring.

- 812 Ik heb al diegenen verloren
die ik boven Barmhartigheid had
verkoren.
Zelfkennis, neem jij ook de benen?

ZELFKENNIS

- Tot het leven uit jou is verdwenen,
816 blijf ik bij jou, wat er ook geschiedt.

IEDEREEN

Dank je, Zelfkennis.

ZELFKENNIS

Ik verlaat je niet
voordat jij bent waar je behoort.

IEDEREEN

Ach, mijn God, wij moeten voort.

- 820 Ik moet rekenschap geven van mijn
schuld,
want mijn dagen op aarde zijn vervuld.
Onthou het, wie dit hoort en ziet.
Zie, hoe mij niets meer overschiet
824 dan Barmhartigheid, na al mijn jaren.

BARMHARTIGHEID

Hoe al het aardse hem verried.

IEDEREEN

Zie, hoe mij niets meer overschiet.

BARMHARTIGHEID

- Al wie hem liefhad, hem verliet,
828 Verstand, Kracht, Schoonheid
trouweloos waren.

IEDEREEN

- Zodat mij niets meer overschiet
dan Barmhartigheid, na al mijn jaren.
Genade, O koning der engelenscharen,
832 O Moeder van God, sta me bij.

BARMHARTIGHEID

Ik zal mijn zuiverheid openbaren.

IEDEREEN

Genade, O koning der engelenscharen.

BARMHARTIGHEID

- Wil onze lasten niet verzwaren,
836 maak ons in ons einde vrij.

IEDEREEN

- Genade, O koning der engelenscharen,
o Moeder van God, sta me bij.
Vader, hoe de uitkomst ook zij,
840 in Uw handen beveel ik mijn ziel in
vrede.
Met Barmhartigheid ga ik.

De derde 'goddelijke
deugd' tenslotte, en de
laatste van de 'zeven
deugden', is Charitas,
de naastenliefde, hier
weergegeven door een
vrouw die met haar ene
hand haar bloedend
hart vasthoudt en met
haar andere hand een
kind. Op haar hoofd
voedt een pelikaan
met zijn eigen bloed
zijn jong. Om hen
heen voeren groepjes
de 'Zeven werken van
Barmhartigheid' uit.
(Geef de hongerigen
te eten, de dorstigen
te drinken, en bezoek
gevangenen. Kleedt
de naakten, verzorg de
zieken, biedt onderdak
aan de daklozen, en
begraaf de doden). De
gravure is van Pieter
Brueghel de Oude
(1559).

i heeft leden
Dat wij alle moeten gelden.
Die Duecht sal nu haer selven melden

844 Voer Hem diet al ordelen sal.

Mi dunct, ic hore der enghelen gheschal
Hier boven! Den hemel is seker ontdaen,
Daer Elckerlijck binnen sal zijn ontfæen.
DIE YNGHEL seyt

848 Coemt uutvercoren bruyt

Hier boven ende hoort dat suete gheluyt
Der engelen mits* uwe goede virtuyt*.
Die siele neem ick den lichaem uut:

mits: vanwege - virtuyt: deugd

852 Haer rekeninghe is puer ende reyne.

Nu voer icse in des hemels pleyne,
Daer wi alle moeten ghemeene
Incomen, groot ende cleene.
AMEN

DIE NAEPROLOGHE

856 Neemt* in dancke cleyn ende groot,
Ende siet hoe Elckerlijc coemt [ter] doot.
Gheselschap, Vrienden ende Goet
Gaet Elckerlijc af. Zijt des vroet!*

Neemt: Aanvaard het

Zijt des vroet: Weet dat

860 Scoonheyte, Cracht, Vroescap ende Vijf Sinnen:
Tes al verganclic, zijt des te binnen*.
Sonder* die Duecht volcht voer al*.
Mer als die Duecht is so smal*,

zijt ... binnen: onthoudt dat

*Sonder: Alleen - voer al: voor al het andere
smal: zwak*

864 Dat si niet mede en mach oft en kan,
Arm Elckerlijc, hoe vaerdi* dan
Ter rekeninghen v[oer] onsen Heere?
Dan gadi* van wee, van seere,

vaerdi: ga je

gadi: verga je

*eest ... verhalen: is het moeilijk te
herstellen*

868 Want na die Doot eest quaet te verhalen*,
Daer en baet voerspraec noch tale*.
Ay Elckerlijc, hoe moechdi* wesen
Hovaerdich, nidich. Seer uut ghelesen*,

tale: pleiten

moechdi: kun je

Seer uut ghelesen: Hooggeacht (publiek)

872 Merct* desen spieghel, hebben voer oghen,
Ende wilt u van hovardien poghen*
Ende oee van allen sonden met.
Nu laet ons bidden onghalet,

Merct: Onthoudt

poghen: verwijderen

876 Dat dit elck mensehe moet vesten*
Dat wi voer Gode suver eomen ten lesten.
Des gonne ons die hemelsehe Vader.
'Amen' segghet alle gader.

vesten: kracht geven

God heb lof

Gheprent tAntwerpen buyten dye
Camerpoorte inden Gulden Eenhoren, bij
mi, Willem Vorsterman.

ZELFKENNIS

Wat hij heeft geleden,
zullen wij allemaal beleven.
Zijn Barmhartigheid gaat nu rekenschap
geven
aan Hem die ons allen oordelen zal.
Maar luister ... ik hoor de engelen al!
Ze hebben de hemel opengedaan
en Iedereen mag naar binnen gaan.

STEM VAN EEN ENGEL

Kom boven, uitverkoren bruid
en weet dan wat het zoet geluid
van het engelenkoor voor jou beduidt.
Jij, ziel, komt nu het lichaam uit:
852 Berouwen boetedoening blijken
in staat om de hemel te doen bereiken,
waar wij allen, armen en rijken,
vol vertrouwen naar uit kunnen kijken.

AMEN

EPILOOG

856 Publiek, aanzienlijk of gering,
u zag hoe 't Iedereen verging.
Vriendenkring, Nichten, Neven, Bezit
haakten af. Onthoudt u dit!
860 Verstand, Kracht, Schoonheid en de Vijf
Zinnen,
ook daar kun je niets mee beginnen.
Barmhartigheid blijft je vriend,
voorgoed.
Maar is hij ziek en ondervoed,
864 zodat hij niet meereizen kan,
arme Iedereen, waar blijf je dan
als je God rekenschap moet geven?
't Is gruwelijk, wat je zult beleven,
868 want na je dood kunnen geen missen,
kan geen gebed je schuld uitwissen.
Laat jaloezie en hebzucht vallen,
o Iedereen, ofwel: u allen.
872 Hou deze spiegel steeds voor ogen,
wil niet op roem of rijkdom bogen
en breng je ziel niet in gevaar.
Laten wij bidden met elkaar,
876 dat dit spel ertoe bij mag dragen
dat wij in onze laatste dagen
ons niet voor God hoeven te schamen.
En zeg nu allemaal maar: 'Amen.'

Aan God alleen de eer

Gedrukt in Antwerpen buiten de
Kamerpoort in de Gulden Eenhoorn,
door mij. Willem Vorsterman.

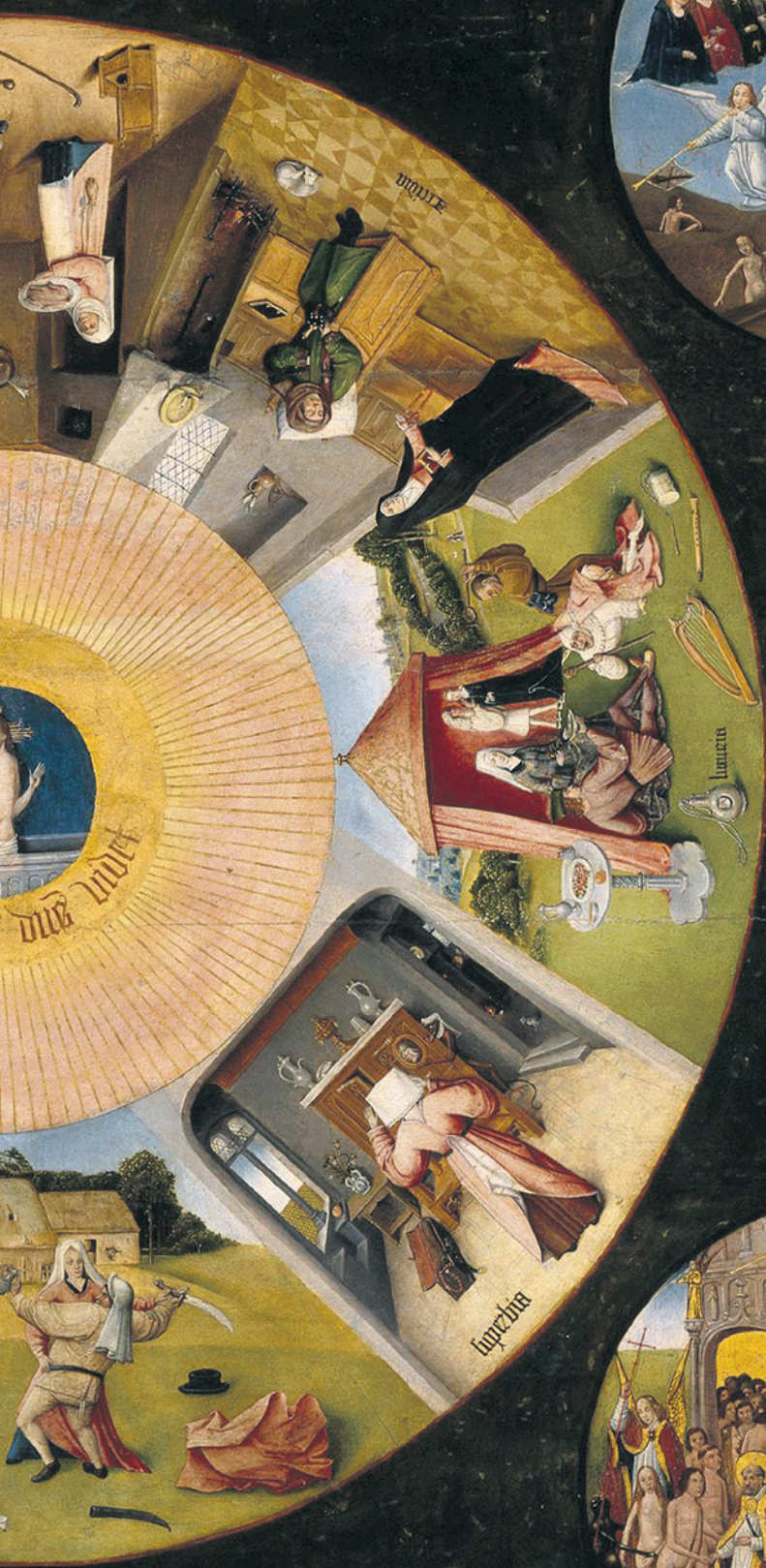
De 7 hoofdzonden,
door Jeroen Bosch
(circa 1450-1516).
Zie de toelichting
op pagina 6).

Gens abbas, obliu e et sine prudens
vina lapet et uelluere ac nouit

a blonda facie nra ad

A detail of a manuscript page showing a decorative scroll. The scroll is unrolled, revealing the text "Dmroff 220" and "ia pmdre" in a Gothic script. The scroll is decorated with intricate floral and foliate patterns. The background is dark, and the scroll is light-colored, creating a strong contrast.

...is z għidreha nouissima roz

There begynneth a treatise how þe
 fader of heuen sendeth de the to so-
 mon euery creature to come and
 gyue a counte of theyr lyues in
 this worlde/and is in maner
 of a morall playe.

de omslag van de engelse uitgave *everyman*.

Elckerlijc; een internationale bestseller

Er bestaat een vroeg-16e eeuwse vertaling van de *Elckerlijc* in het Engels onder de titel *Everyman*. Nederlandse en Engelse taalgeschiedkundigen betwistten tientallen jaren of het Engelse stuk *Everyman* gebaseerd was op *Elckerlijc* dan wel andersom. Het overtuigendste bewijs dat *Elckerlijc* het origineel was, is geleverd door de Engelse historicus E. R. Tigg. Hij liet zien hoeveel rijmstrofen en literaire vertalingen zijn gekopieerd uit het Nederlandse stuk in het Engelse *Everyman*. Daarnaast is het zeer waarschijnlijk dat de Engelse vertaler rijmwoorden heeft toegevoegd op plaatsen waar woorden wel rijmde in het Nederlands maar niet in het Engels. Met andere woorden een vrije vertaling heeft toegepast. Tot slot is er geen onweerlegbaar feitelijk bewijs, maar is men in het algemeen van mening, op basis van genoemde afwegingen, dat het Nederlandse *Elckerlijc* inderdaad het origineel is.

Op de volgende pagina's is een fragment uit de Engelse "*Everyman*" afgedrukt.

Maar ook in het Latijn, en in het Duits, werd *Elckerlijc* een succes.

In 1539 publiceerde de rector van de Utrechtse Sint Hieronymusschool, Georgius Macropedius (1487-1558), een Latijnse versie van de *Elckerlijc*, 'Hecastus' genoemd. Het stuk werd in 1538 opgevoerd in Utrecht door de leerlingen van de Hiëronymusschool. Dit meesterwerk werd eeuwenlang talloze malen vertaald en opgevoerd, met name in het Duitse Rijk.

Homolus oder der Sünden loin ist der Toid is een Duitse versie van de Keulse drukker Jaspar van Gennep (ca. 1500-1564).

Hugo von Hofmannsthal bewerkte het *Elckerlijc*-thema in 1911 tot 'Jedermann', bekend van de Salzburger Festspiele. Ook het boek 'Alleman' van Philip Roth is geïnspireerd op dit toneelstuk.

everyman. a morality play

HERE BEGINETH A TREATISE HOW THE HIGH FATHER OH HEAVEN SENDETH DEATH TO SUMMON EVERY CREATURE TO COME AND GIVE ACCOUNT OF THEIR LIVES IN THIS WORLD AND IS IN MANNER OF A MORAL PLAY.

THE SUMMONING

MESSENGER

I pray you all give your
audience,
And here this matter with reverence,
By figure a moral play-
The Summoning of Everyman called it is,
That of our lives and ending shows
How transitory we be all day.
This matter is wonderous precious,
But the intent of it is more gracious,
And sweet to bear away.
The story saith,-Man, in the beginning,
Look well, and take good heed to the
ending,
Be you never so gay!
Ye think sin in the beginning full sweet,
Which in the end causeth thy soul to weep,
When the body lieth in clay.
Here shall you see how Fellowship and
Jollity,
Both Strength, Pleasure, and Beauty,
Will fade from thee as flower in May.
For ye shall here, how our heavenly king
Calleth Everyman to a general reckoning:
Give audience, and here what he doth say.

GOD

I perceive here in my majesty,
How that all the creatures be to me unkind,
Living without dread in worldly

PROSPERITY

Of ghostly sight the people be so blind,
Drowned in sin, they know me not for
their God;
In worldly riches is all their mind,
They fear not my rightwiseness, the sharp
rod;
My law that I shewed, when I for them
died,
They forget clean, and shedding of my
blood red;
I hanged between two, it cannot be denied;
To get them life I suffered to be dead;
I healed their feet; with thorns hurt was

my head:

I could do no more than I did truly,

And now I see the people do clean
forsake me.

They use the seven deadly sins damnable;
As pride, covetise, wrath, and lechery,
Now in the world be made commendable;
And thus they leave of angels the heavenly
company;
Everyman liveth so after his own pleasure,
And yet of their life they be nothing sure:
I see the more that I them forbear
The worse they be from year to year;
All that liveth appaireth fast,
[appaireth = "is impaired"]

Therefore I will in all the haste
Have a reckoning of Everyman's person
For and I leave the people thus alone
In their life and wicked tempests,
Verily they will become much worse than
beasts;
For now one would by envy another up eat;
Charity they all do clean forget.

I hope well that Everyman
In my glory should make his mansion,
And thereto I had them all elect;
But now I see, like traitors deject,
They thank me not for the pleasure that I
to them meant,
Nor yet for their being that I them have
lent;
I proffered the people great multitude of
mercy,
And few there be that asketh it heartily;
They be so cumbered with worldly riches,
That needs on them I must do justice,
On Everyman living without fear.

Where art thou, Death, thou mighty
messenger?

DEATH

Almighty God, I am here at your will,
Your commandment to fulfil.

GOD

Go thou to Everyman,
And show him in my name
A pilgrimage he must on him take,
Which he in no wise may escape;
And that he bring with him a sure
reckoning
Without delay or any tarrying.

DEATH

Lord, I will in the world go run over all,
And cruelly outsearch both great and
small;
Every man will I beset that liveth beastly
Out of God's laws, and dreadeth not folly;
He that loveth riches I will strike with my
dart,
His sight to blind, and from heaven to
depart,
Except that alms be his good friend,
In hell for to dwell, world without end.
Lo, yonder I see Everyman walking;
Full little he thinketh on my coming;
His mind is on fleshly lust and his
treasure,
And great pain it shall cause him to
endure
Before the Lord Heaven King.
Everyman, stand still; whither art thou
going
Thus gaily? Hast thou thy Maker forget?

EVERYMAN

Why askst thou?
Wouldest thou wete? [wete = "know"]

DEATH

Yea, sir, I will show you;
In great haste I am sent to thee
From God out of his great majesty.

EVERYMAN

What, sent to me?

DEATH

Yea, certainly.
Though thou have forget him here,
He thinketh on thee in the heavenly
sphere,
As, or we depart, thou shalt know.

EVERYMAN

What desireth God of me?

DEATH

That shall I show thee;
A reckoning he will needs have
Without any longer respite.

EVERYMAN

To give a reckoning longer leisure I
crave;
This blind matter troubleth my wit.

DEATH

On thee thou must take a long journey:
Therefore thy book of count with thee
thou bring;
For turn again thou can not by no way,
And look thou be sure of thy reckoning:
For before God thou shalt answer, and
show
Thy many bad deeds and good but few;
How thou hast spent thy life, and in what
wise,
Before the chief lord of paradise.
Have ado that we were in that way,
For, wete thou well, thou shalt make none
attournay. [attournay = "mediator"]

EVERYMAN

Full unready I am such reckoning to give
I know thee not: what messenger art thou?

DEATH

I am Death, that no man dreadeth.
For every man I rest and no man spareth;
For it is God's commandment
That all to me should be obedient.

EVERYMAN

O Death, thou comest when I had thee
least in mind;
In thy power it lieth me to save,
Yet of my good will I give thee, if ye will
be kind,
Yea, a thousand pound shalt thou have,
And defer this matter till another day.

DEATH

Everyman, it may not be by no way;
I set not by gold, silver nor, riches,
Ne by pope, emperor, king, duke, ne
princes.
For and I would receive gifts great,
All the world I might get;
But my custom is clean contrary.
I give thee no respite: come hence, and
not tarry.

EVERYMAN

Alas, shall I have no longer respite?

I may say Death giveth no warning:
To think on thee, it maketh my heart sick,
For all unready is my book of reckoning.
But twelve year and I might have abiding,
My counting book I would make so clear,
That my reckoning I should not need to fear.

Wherefore, Death, I pray thee, for God's
mercy,
Spare me till I provided of remedy.

DEATH

Thee availeth not to cry, weep, and pray:
But haste thee lightly that you were gone
the journey,
And prove thy friends if thou can.
For, wete thou well, the tide abideth no
man,
And in the world each living creature
For Adam's sin must die of nature.

EVERYMAN

Death, if I should this pilgrimage take,
And my reckoning surely make,
Show me, for saint charity,
Should I not come again shortly?

DEATH

No, Everyman; and thou be once there,
Thou mayst never more come here,
Trust me verily.

EVERYMAN

O gracious God, in the high seat celestial,
Have mercy on me in this most need;
Shall I have no company from this vale
terrestrial
Of mine acquaintance that way to me
lead?

DEATH

Yea, if any be so hardy
That would go with thee and bear thee
company.
Hie thee that you were gone to God's
magnificence,
Thy reckoning to give before his
presence.
What, weenest thou thy life is given thee,
And thy worldly goods also?

EVERYMAN

I had went so verily.

DEATH

Nay, nay; it was but lent thee;
For as soon as thou art go,
Another awhile shall have it, and then go

therefor
Even as thou hast done.
Everyman, thou art mad; thou hast thou
wits five,
And here on earth will not amend thy life,
For suddenly I do come.

EVERYMAN

O wretched caitiff, whither shall I flee,
That I might scape this endless sorrow!
Now, gentle Death, spare me till
to-morrow,
That I may amend me
With good advisement.

DEATH

Nay, thereto I will not consent,
Nor no man will I respite,
But to the heart suddenly I shall smite
Without any advisement.
And now out of thy sight I will me hie;
See thou make thee ready shortly,
For thou mayst say this is the day
That no man living may escape away.

EVERYMAN

Alas, I may well weep with sighs deep;
Now have I no manner of company
To help me in my journey, and me to keep;
And also my writing is full unready.
How shall I do now for to excuse me?
I would to God I had never be gete!
[gete = "been born"]
To my soul a great profit it had be;
For now I fear pains huge and great.
The time passeth; Lord, help that all
wrought;
For though I mourn it availeth nought.

The day passeth, and is almost a-go;
I wot not well what for to do.
To whom were I best my complaint do
make?
What, and I to Fellowship thereof spake,
And show him of this sudden chance?
For in him is all my affiance;
We have in the world so many a day
Be on good friends in sport and play.
I see him yonder, certainly;
I trust that he will bear me company;
Therefore to him will I speak to ease my
sorrow.
Well met, good Fellowship, and good
morrow!